

MAJTÉNYI MIHÁLY SZÁZÉVES

GARABONCIÁS A KANAPÉN

NÉMETH ISTVÁN

A csöppnyi színpad – a Madách irodalmi színpada – közepén egy kanapé. Kettőn ülünk rajta; a bemutatásra kerülő könyvem szerkesztője s én. Amikor szóhoz jutok, közlöm a szépszámú közönséggel – megtelt a kicsiny terem, lehetnek vagy harmincan –, közlöm, hogy a felolvasás után egy találós kérdést fogok feltenni, amelynek alapján nyerhetnek is, akárcsak a Játék és muzsika tíz percben című közismert rádióműsorban. Tehát jól figyeljenek. Lentről visszamosolyognak rám s így jó hangulatban kezdhetem a fölolvasást.

„Százszor megkérdeztem magam, kedves hallgatóim ezekkel az irodalmi estekkel kapcsolatban, hogy van-e igazi célja, igazi értelme: néhány író társaddal vagy a saját személyedben egyedül, személyesen a közönség, az olvasó elé lépni? Megnyugtató választ sohase kaptam erre önmagamtól (és talán másoktól sem). Viszont most már, annyi évtized után az emlékezések csodálatos fátyla is beborítja az egész problémát. S akár volt, akár nem volt célirányosság és értelem abban az örök helyváltoztatásban, amellyel mindenütt a közönség felé siettünk . . ., élmények születtek itt csöstül, néha egészen különös élmények . . .

Először maga a járművek sokfélesége, amelyekkel útra keltünk! Mert egy szurokszagú uszályhajó fenekén utazni, guggolva irodalmi estre éppen úgy hozzátartozott a sokéves törekvések véletlenjéhez, mint szánkón hajtani át a befagyott Tiszán . . ., át a bánáti partokra . . . Legtöbbször persze vasúti kocsik lócáit ültük körül . . . Apostolok lován – vagyishát gyalogosan – mennyit is jártuk az utcákat, sokszor úgy, hogy

gyalog átmentünk a szomszéd faluba is (Adárról Moholra, például). Az már a szervezés diadala volt, ha bérkocsinak csúfolt ócska bárka vagy sárga színű cséza jutott alánk! A tanyavilágban egyszerű parasztkocsi ringatott (volt, hogy fel is fordultunk!), jártuk kerékpáron is a vidéket, és sohasem felejttem el, hogy a két Zsednik között egyetlen biciklin ketten kuporogtunk!”

És így tovább, még néhány lélegzetvételig. S miután végre befejeztem a rövid fölolvast, a csupa fül, csupa szem közönségnek feltettem a beigért találós kérdést:

– Ki írta az elhangzott szöveget?

Csend. Általában úgy szokott lenni, ugye, hogy a meghívott íróvendég a saját szövegét olvassa fel. Ezúttal azonban nyilvánvaló turpisságról lehet szó. Ha nem a jelen levő író szövege, akkor kié? Tudjuk róla, a jelenlevőről, hogy eljár író-olvasó találkozókra, nálunk, Becskereken is megfordult már máskor is, most vagy az ő élménybeszámolóját hallottuk, vagy valamelyik társáét, de ki lehet az a valamelyik? A csend szinte megülekszik a teremben.

Segíteni próbálok:

– Az elhangzott szöveg nem az enyém, de annak, aki írta, köze van, köze volt ehhez a városhoz.

Tanáctalan, már-már röstelkedő, bocsánatkérő mosoly a nézőtéren.

Pedig nekem illene bocsánatot kérni. És máris mondom:

– Aki az imént elhangzott élménybeszámolót írta a régi irodalmi estekről, száz éve született ebben a városban, és Majtényi Mihálynak hívták.

Tüstént fölenged a feszültség, hát persze. Ki ne hallott volna a jelenlevők közül Majtényi Mihályról, hiszen egy-két kivétellel mindnyájan túl vagyunk az ifjúkoron.

Aztán, beszélgetés közben annak az ülőalkalmatosságnak a neve kerül szóba, amelyen mi ketten, vendégek, helyet foglaltunk a csöpp színpad közepén. A neve ott van mindenkinek a nyelve hegyén, az én nyelvemnek a hegyén is, tudom hogy hívják, pedig egyáltalán nem tartozott gyermekkorom világához, közelebb áll Majtényi világához, talán volt is ilyen bútordarabja, nekünk csak sámlink volt, hokedlink meg közönséges székünk, még karosszékre se tellett, nem is volt hozzá igényünk, ilyen szép „úri” ülőalkalmatossággal már csak felnőttkoromban találkoztam.

– Kanapé! – szakad föl belőlem hirtelen.

Majtényi Mihály

– Kanapé! – mondta utánam a nézőtér fölszabadultan, kórusban.

Látod, Mihály bácsi, így folytatjuk mi itt lent azt a „munkát”, amit Te réges-rég végérvényesen abbahagytál. Mert sokszor úgy tűnik nekem, réges-rég eltávoztál közülünk, idestova harminc esztendeje lesz már. Nagy idő. Ennyi idő alatt felnő egy új nemzedék, és még oly sok minden történik. El sem tudod képzelni abban az égbe költözött Forum-klubnak a szivarfüstjében: a mai gyerekek immár multimediális CD-ROM-on jelentetik meg a verseiket. És számítógépekbe írják őket. A Te „számítógéped”, az öreg írógéped ott szomorkodik a *Magyar Szó* vitrinjében, nem tudom, megáll-e néha előtte valaki, s tudja-e az a valaki, hogy ezen kopogtattad le *A remények batárján* című, csak Krúdyval mérhető, az ő remekműveivel azonos ragyogású novelládat, a *Hívójel* című karcolatodat, vagy a *Bige Jóskát* meg a többit, mintegy megkoronázva tekintélyes opusod a *Különös ajándékkal*.

Egy alkalommal, már élete alkonyán, a vesebántalmaira panaszkodva, azt mondta nekem: félek elmenni az orvoshoz, mert ugye, most tudok erről az egy bajomról, de ha az a felcser elkezd engem vizslatni, kopogtatni, meg tapogatni, ehhez az egyhez talál még vagy tízet, pedig nekem már ez az egy is sok.

Holott tudott még egy „bajáról”, régtől fogva tudott róla, onnan kezdődően, ahogy megírta első novelláját. S ez nem volt más, mint annak a tudata, hogy sorsa garabonciásnak, varázslónak szemelte ki ott, ahol mindent lehúz a sár s mindent belep a por. Ennek ellenére most is, akárcsak földi életében idelent, oly magabiztosan, a bölcsek türelmével és a szentek szelídségével ül ama égi kanapén, illatos, a képzeletnek szárnyakat adó szivarfüstjébe burkolózva, mint aki a tisztaszívűek bátorságával hisz a varázslat erejében.

CSEVEGÉS KERETBEN, VONAL ALATT ÉS SZÍNES SZALAGON

KALAPIS ZOLTÁN

Majtényi Mihály csaknem fél évszázadot dolgozott a sajtóban, a bácskai redakciókban. Kimondani is sok, hát még végigcsinálni. Ezt a tényt monográfusa, Juhász Géza így pontosította: „1927-től egészen nyugdíjazásáig (1973) kerek negyvenhat esztendeig volt főállásban újságíró.”

Ilyen hosszú újságírói pálya ezen a tájon még nem volt, s feltehetően nem is lesz, mert a törvény szerint a teljes nyugdíjjogosultság elérése, azaz negyven év után kötelezően meg kell válni a munkahelytől. Szakmánkban ez a körülmény nem túlságosan érdekes: a nyugdíjas újságíró is még aktív lehet, ha egészsége szolgálja. A kérdés inkább úgy merül fel, hogy megéri-e azt a kort, amikor a havi fixet nem borítékban kapja, hanem a postás hozza. Az újságírók – ezt mutatja a statisztika nálunk is, a nagyvilágban is – időnap előtt felőrlődnek, így aztán a nyugdíjalapot alig terhelik, vagy éppen schogy (tisztelet a kivételnek: néhány „matuzsálemi” kort megélt újságírónk is van, úgymint Vébel Lajos, Lukó András, Sztáncsics András, Ádám Tibor, a nyolcvannyolc éves korában elhunyt Osztrogonáczy Iván). Majtényi ugyan a statisztikai átlagnál hosszabb életű volt, de a nyugdíjat egy évnél tovább ő sem élvezhette.

Hírlapírói karrierjét – többévi hivatalnokoskodás után – 1927-ben kezdte a hetenként háromszor megjelenő *Sentai Friss Újságban*, ahol Novoszel Andor halála után az ő redaktori helyét foglalta el. Két év múltán, most már tapasztalt zszurnalisztaként, a zombori *Új Hírekhez* szegődött, Gyöngyösi Dezső főszerkesztő mellé. Ő írja zömmel a lapot,

s állítja is elő ollózott anyagból. „A legszebb állás a világon a segédszerkesztői-főmunkatársi, pláne, ha egyedül van az ember” – emlékezett egy helyütt zombori éveire. Itt kötött egy életre szóló barátságot Herceg Jánossal, itt nősült, s itt ismerte meg második feleségét a „selyemtéglás” házban . . .

A két háború közötti szakmai fejlődés csúcsára 1937-ben lépett, amikor a vezető jugoszláviai magyar napilap redakciójába került, a szabadkai *Napló*ba. Havi fixe csakhamar elérte az ötezer dinárt, azaz annyi fizetése volt, mint Szabadka polgármesterének. Fenyves papa, a tulajdonos gondosan megválogatta a munkatársakat, nem volt szűkmarkú, de keményen meg is dolgoztatta őket. Azt is megkövetelte tőlük, hogy zárkózzanak el a pártoktól, egyikhez se csatlakozzanak, amit Majtényi, már alkatánál fogva is, magáévá tett. Így a *Híddal* való együttműködéstől úgy irtózott, mint ördög a szenteltvíztől (amikor a körülmények megváltoztak, ez nem volt akadály, hogy 1951–55 között a folyóirat főszerkesztője legyen, ami azonban a politikát minősíti inkább, mint őt).

Ez az apolitikus magatartás jó vértnek bizonyult a háborús években, amikor a *Délvidéki Magyarság* munkatársa volt. Életének ezt a szakaszát a róla készült kismonográfia elhallgatja, irodalmi lexikonunk viszont tévesen tájékoztat. Ennekfolytán nincs szó arról, hogy az egyre erősebben jobbra forduló, faszíálódó újságból került egy induló baloldali, antifasiszta hírlaphoz, a *Szabad Vajdasághoz*. Az élet a legképtelenebb szituációkat is képes kihordani magából, ellenkezve minden koráramlattal . . .

Végül is az újságírói pálya fontos mozzanata lett ez a (kényszer)lépés: a negyvenhat esztendőből harmincat a *Magyar Szóban* töltött, mégpedig az indulástól kezdve, mivelhogy tagja volt annak a négytagú legendás csapatnak, amely 1944 decemberében Szabadkáról Újvidékre indult, hogy magyarul hirdesse egy ígéretes világ kezdetét, amely végül is nem az lett.

„Egy szoba, négy ember, két írógép . . . néhány sovány oldal, képszolgálat semmi, papír alig . . .” – így emlékezett később a kezdés napjaira. Egy másik alkalommal így fogalmazott: „már létével is lélekhangoló erő volt, térítő, dacoló és lobogó”.

Az induló lapnál, a *Szabad Vajdaságnál* a külpolitikai rovatot vezette. „Hírforrásunk a rádió volt, ott őrködtem alkonyatkor, lapzárta körül, a

készülék előtt – írta egyik tárcájában. – A Tanjug külön hullámhosszon adta le az információkat, diktandóra, a neveket még le is betűzték a bemondók. A frontjelentésekre olykor várni kellett, de ezek akkor, 1945 elején, már csupa győzelmi híradások voltak. Ezeket a testvérlapban, a Slobodna Vojvodinában dolgozó kollégák az udvarra kivonulva, revolverlövéssel köszöntötték.”

„Vártam tehát a Tanjug rádióhullámát – írja Majtényi –, és egyszerre (ahogy a díványon bóbiskoltam) eldördültek a lövések az udvaron . . . odapattantam a készülékhez, s máris ontotta a híreket a hírügynökség. Ez a sortüzes rádió volt újságírói pályafutásom egyik legizgalmasabb és legérdekesebb fejezete.”

Később, amikor a fegyverek elhallgattak, a közellátási rovatot vezette – egy időben, másodállásban, az *Ipari Híradót* szerkesztette, fordígtatta –, de ahogy gyarapodott a szerkesztőség új erővel, úgy mentesült, Gál Lászlóval együtt, a profán újságírói megbízatások alól: írói státust kapott. Némi pontosítással: író volt ő világeletemben, csakhogy ezt most már a szerkesztőség is méltányolhatta, megengedhette magának ezt a „luxust” . . .

Ők ketten, Majtényi és Gál, már az ötvenes évek végén a redakció intézményei lettek, a hatvanas években végképp. Egy újabb legenda fonódott körülöttük: a gyorsan beérő napilap aranykorszakát fémjelezték.

Tűz és víz volt a két ember. Gál írásaiban is lobogott, perzselt (akkor is, amikor nem kellett), Majtényi soraiból viszont a megértő nyugalom, a partot mosó víz csendes szelídsége áradt. Életre szóló baráti kötelékek fűtétek őket egybe, talán éppen azért, mert ennyire különböztek egymástól.

Délelőttönként összefutottak a szerkesztőségi klubban. Gál a reggeli sakkpartik után, elmenőben volt, Majtényi viszont érkezett a szertartásos délelőtti feketére. Itt mindenki megtalálhatta őket, a külföldön járt kollégák is ezen a szent helyen vasalták le azt, ami a két öregúrnak hallgatólagosan járt: Majtényinak néhány illatos szivar, Gálnak egy-két doboz Caporal . . .

Ekkor már mindketten munka után voltak, megcsinálták a napi penzumot, a kéziratot leadták a titkárnőnek, mert a szerkesztők még nem érkeztek meg, vagy már konferenciáztak . . .

Szinte kínos pontossággal tisztelték a határidőket, ez a vérükben volt. Ha az ügyeletes szerkesztő egy-egy ismertebb költő vagy prózaíró na-

lálhíre kapcsán néhány soros nekrológot kért Majtényitól, még a telefonhívás előtt beírhatta az egy flekket az oldalba, mert a válasz mindig ez volt: „küldjete el valakit este hatkor”, azaz egy órával az első kiadás lezárása előtt.

Ahogy múltak az évek, úgy csökkentek még az ilyenfajta megbízatások is. Az ötvenes évek derekán még elvárta a szerkesztőség a heti egy hírkopfot és egy tárcát, később már csak vasárnapi írásra tartott igényt, de ekkor is kötelezettség nélkül.

„Mihály bátyánk, lesz-e vasárnapi színes?” – kérdezték a szerkesztők a klubasztal mellett elhaladva. A válasz mindig megnyugtató volt. Ő mindenkinél jobban tudta, hogy az anyagra mindig szükség van: az újság olyan, mint egy feneketlen papzsák. Volt egy másik szempont is: nem szabad leállni, dolgozni kell, ameddig az ember bírja. „A kéznek járnia kell, édes fiam” – ezt mondatta még utolsó tárcájának hősével is, ez az írás a *Magyar Szó* 1974. évi újévi számában jelent meg.

Majtényi vasárnapi írását úgy várta az olvasó, mint manapság Németh Istvánét. Hiányérzete volt, ha valamilyen oknál fogva elmaradt. Szívesen hallgatta a rádióban elhangzó rendszeres műsorát is, a színes szalagot.

Az olvasók, a hallgatók közelébe tudott férkőzni, ha minden jól ment, még a bőrük alá is bújt: a lehető legközvetlenebb kapcsolatot teremtette meg velük. „Elmondom neked a villanycsőngőm történetét”, közölte, s máris áradt belőle a szó, kapcsolta egymáshoz gondolatait, apró megfigyeléseit, olvasói élményeit. „Beszélni akarok már régen a zseblámpámról”, mondta, s megkezdődött a bűvös kalandozás a téma körül.

Csodálatosan tudott írni a tárgyról – a zsebóráról, a mellényzseb rabszolgálójáról, a pénztárcáról, a zsebek fejedelméről – és hát persze a tárgyak kapcsán az emberekről, leginkább róluk.

Magáról az életről tehát, a hétköznapi létezés apró ügyeiről.

Majtényinak a telefon „nyitott kapu az életbe”. Lakásának ablaka egy időben a Duna-parkra nyílt, karcolataiban gyakran beszámolt arról, amit látott. „Innen vigyáztam az életet valahol a harmadik emelet magasságáról” – írja is egy helyütt.

Máshol így kezdi tárcáját: „A pénztárca, emberek – ami után egész nap nyúlkalunk, ugye, a buksza – ott lapul a zsebekben . . . a róla szóló ének maga az élet, a gyermekkortól az öregségig.”

Azok, akik nem szerették írásait, előszeretettel terjesztették róla azt az alighanem kitalált anekdotát, mely szerint az egyik hallgatója így dicsérte meg: „Nem mond semmit a lelkem, de azt olyan szépen mondja.”

Engedjük el ezt most is fülünk mellett, ne legyünk tekintettel az írásait fanyalogva fogadó szerkesztőkre sem, mert azt ők úgysem értik, hogy a családi háznak nemcsak a létalapot biztosító veteményes, gyümölcsös és lucernás a tartozéka, hanem a virágoskert is, meg a muskátli is az ablakban.

Nagy mesemondó volt Majtényi Mihály, maradjunk ennél. Mikszáth egyenes ági szellemi leszármazottjának tekinthetjük, aki az irodalom és az újságírás mezsgyéjén hol a betűtáncot járta, hol csendesen bandukolt – csevegve, tűnődve, hamiskásan bölcselkedve . . .

(Dávid Csilla felvétele)

Majtényi Mihály sírja

GALAC SIN

MAJTÉNYI MIHÁLY

A banketten valaki váratlanul papírgalacsint lőtt az orromra.

Éppen eltűnődtem a hosszú pohárköszöntőn, amely az asztalfő felől hömpölygött felém, feltartóztathatatlanul. Istenem, mennyit beszél egy ilyen szónok – ez járt a fejemben, amikor az ünneprontó papírgombóc eltalált.

No csak, micsoda tréfa ez!

Keményen szembefordultam asztaltársaimmal. Kicsit csodálkoztak talán a hirtelen mozdulaton, de zavartalanul állták tekintetemet. Szigorúan, derűsen, ábrándosan – sokféleképpen, de büntudatlanul.

Pedig onnan jött a támadás, egészen biztos. Ugyan melyikük lehetett? Az a császárszakállas ott szélről gyanún felül áll. Mellette a sovány – na ezért nem tenném tűzbe a kezem. Vagy az a szemüveges talán?

Valaki eldobta a galacsint, az bizonyos. Itt van előttem a bűnjel, a tettes viszont ismeretlen. Mért dobál vajon, és mért pont engem dobott meg?

A következő pillanatban, akár a vihar, felcsendült a taps. A hosszú szónoklat hirtelen véget ért, a szónokot ünnepezték, én is persze. Fene egye, akárki volt a gombócdobáló, nem törődöm vele többé!

*

Tíz perc múlva a jobb oldali szomszédom váratlanul meglökött.

– Pszt, figyeld csak a szakállast!

Na, mi az, mi van már megint?

De azért odasandítottam. A komor külsejű jelenség éppen egy gombócot lőtt ki az asztalról. Még célzott is fél szemmel. Kipöckölte villám-

gyorsan a galacsint, aztán visszahullt önmagába. Kicsit lógatta a fejét, mint aki elgondolkozik, majd biztató szemmel fordult az éppen felemelkedő újabb szónok felé. Mint aki bátorítást küld, még össze is csapta tenyerét:

– Halljuk!

Összenéztünk a szomszédokkal. Mi volt ez?

*

Mint egy diplomata, úgy feszült a széken a szakállas. A pincérek mély tisztelettel töltöttek neki, általában feléje fordult minden figyelmesség. Valaki odahajolt hozzá, és mintha kérdezné:

– Méltóságod véleménye azóta is szilárd és változatlan ebben a kérdésben?

– Határozottan!

Nem hallottam, de bizonyára ezt felelte. Egy ilyen előkelő oldalszakállas!

Azért engem nem vezetsz félre, öreg galacsindobáló. Figyellek. Pár pillanat múlva kirepült a harmadik papírgombóc.

*

Van, amikor az ember hirtelen megtorpan valami hihetetlen esemény előtt. Velem is így volt.

Nyilvánvaló, hogy bolond az öreg, csak ügyesen leplezte eddig. Császárszakállas, külső méltósága mind csak kellékek. Kihívja maga iránt a világ tiszteletét, miközben papírgalacsinokkal lövöldöz a háttérből.

Pokoli ötlet, az biztos. Hangosan felnevettem. Még ő pisszegett rám aztán.

Szerencse, hogy asztalt bontottak, különben nekimentem volna.

A másik teremben vad nyugtalanság lett úrrá rajtam.

Mi történt itt tulajdonképpen? Meglestem véletlenül egy titkot, pajkos foltot egy ember életén – de ki tudja, mi van e mögött? Valami fájó, bántó értelem nőtt hirtelen a három papírgombócnak, hisz gyanútlan embereket ért. Vagy talán ebben van az értelmetlen dobálódzás gyönyörűsége. Egyre jobban izgatott az öregúr.

Rá is találtam később. Kis embergyűrű közepén szivarozgatott. Mikor leolvadtak róla a csacsanevek, melléje léptem:

– Na – nézett rám szigorúan.

Elöntött a méreg.

– Uram, ma este túlzásba vitte a dolgot!
 – Milyen dolgot – hebegett. – Milyen dolgot? Én nem is ismerem önt.

Kivettem a gombócot a zsebemből.

– Ezt!

És mint a vizsgálóbíró, úgy néztem rá.

Hát nem mondom, hogy túlságosan örült. De nem is ijedt meg. Kicsit nézett maga körül, mintha azon tűnődne egy pillanatig, hogy letagad mindent. „Talán ha most lármát csapnék” – ez volt a tekintetében. Aztán legyintett, és karonfogott:

– Jöjjön.

*

Furcsa ez a történet, én is mondom.

Olyan szépen elbeszélgettünk másfél óráig a papírgalacsinokról. Nem bolondság ez, dehogy! Dehogy! Inkább bölcsesség, csöndes derű. Játék.

Ő mondta így, a szakállas.

Van, aki kenyérbélből apró szobrocskát gyúr fél kezével az asztal alatt, mert így szokta meg diákkorában. Van, aki részeg fejjel öltre megy. A másik meg kártyázik. Nem szabad sohasem unatkozni! Izgalom kell? Hát van pompásabb szórakozás, mint a papírgalacsinokkal való lövöldözés?

– Uram – szólt drámai hangon –, én húsz esztendeje lövöldözök így!

– Ejha – szóltam tisztelettel – húsz esztendeje, ejha!

– Húsz esztendeje, igen. Egészen kis tisztviselő voltam még a bankban, amikor egyszer meghívott vacsorára a prokurista. Nagy társaság volt együtt, és feltámadt bennem valami furcsa vágy. Kapásból a kopasz fejire lőttem egy galacsint. Azóta sem felejttem el azt a segélykérő, kétségbeesett tekintetet . . .

– És nem lett baj belőle soha?

– Hát nem mondom – mosolygott szerényen – egyszer egy józsefvárosi vendéglőben nagyon megverték . . .

*

– Banketten – vallotta később a szakállas – emelkedett a hangulat, ott nagyon könnyű. Ha észreveszik, az ember hunyorít egyet, és kedvesen rájuk nevet. Mindig megbocsátják.

Aztán összevonta szemöldökét.

– Mostanában már nagyon nehezen megy.
 – Talán gyengül a látása?
 – Á, sohasem voltam ilyen éles szemű. Nem ez a baj. Nagyon felülkerekedtem.

Magyarázta:

– Tudja, valamikor öröm volt szembefordulni a nagyfejúek és hatalmasok tekintetével: melyik volt az a féreg, melyik, aki galacsint hajigál? – ezt sugározták a dühös szemek. Mostanában az asztalfőre ültetnek mindenfelé . . .

Ránéztem a plasztónjára. Szent isten. Legalább méltóságos.

*

Nincs is más öröme szegénynek, csak az igazgatósági ülések. Puha bőrfotel ülén a zöldasztalnál pöccent néha egyet. És száll a galacsinnála hatalmasabb elnökgazgatók felé: ha elcsípi egyszer, bevonul valami csendes magánszanatóriumba.

Nem, ezt nem szabad megengedni, késleltetni kell a folyamatot, amennyire lehet. Valami tanáccsal, de hogyan?

Hogy is van azzal a papírgalacsinnal? Diákkoromban valamikor . . . igen, tudom már!

*

– Egy megjegyzést kegyeskedjék megengedni – mondtam végül.
 – Egy megjegyzést?
 – Igen, méltóságodnak rossz a módszere.
 – Hogyhogy rossz?
 – Megfigyeltem. Mert, kérem, a gombócot tenyér alól kell kilőni. A tenyér fedezi a lövedéket, és senki sem vesz észre semmit.
 – Nahát – szólt csodálkozva.
 És kipróbálta.
 – Így?
 – Így, pontosan így.
 – És én már húsz hosszú esztendeje . . . Ön honnan tudja ezt? – támadt rám.

– Kérem – szerénykedtem – öreg galacsinvadász volnék, méltóságos uram!

Rámnézett hálásan és melegen. Úgy, úgy! Sokáig rázta a kezem, és az volt tekintetében: Istenem, hogy én erre nem jöttem rá eddig!

*

Barátaim mesélik, hogy egy öreg bankember úton-útfélen dicsér. Azt mondja, éles szemű és tehetséges fiatalember vagyok. Még majd kariert csinálok.

– Ugyan mivel főzted meg az öreget?

– Hát tudjátok, egyszer életbevágó ügyben adtam neki tanácsot . . .

Megjelent a Zilahy Lajos szerkesztette Hídban, 1942. márcisu 24-én

A MAJTÉNYI-SZÖVEGVILÁG TOVÁBBÍRÓDÁSA

*Majtényi Mihály A remények batárján és Juhász Erzsébet
Remények batárján című elbeszélésének összevető elemzése*

CSÁNYI ERZSÉBET

Majtényi Mihály *A remények batárján* és Juhász Erzsébet *Remények batárján* című elbeszélése közé ékelődve az irodalomtörténésznek egyszerre kétfelé kell figyelnie, az értelmezésben utat bejárnia, utaznia szövegtől szövegig, akárcsak a két írónak, hisz műveik épp a hiábavaló és az úttalan utakról, az elutazásról szólnak. A két szerzőt majd fél évszázados nemzedéki különbség választja el, s párbeszédüknek épp ez ad távlatot.

A Majtényi-novella felütése egy kedves, közvetlen kérdő mondat, amelyet a narrátor az olvasóhoz intéz: „Nem tudom, utaztál-e te a remények batárján?”

Ez a baráti közelség már nem csupán az a „csevegő spontaneitás” (Thomka, 1992. 45.), amit Thomka Beáta emleget az író gyakori publicisztikai hangütését regisztrálva. A korai novellákat elemezve ez a tanulmány elmarasztalóan nyilatkozik a Majtényi-próza narrátorának toladó közbeszólásairól. Sokszor kiegyensúlyozatlannak ítéli elbeszélő és történet viszonyát, mert „Majtényinak nem minden esetben sikerült háttérbe szorítania eltúlzott közvetlenségre törekvő tárcaírói késztetését” (Thomka, 1992. 51.).

A remények batárján című elbeszélés esetében is következetesen visszatérnek azok a mondatok, amelyekben a narrátor az olvasót szólítja meg. Ezek a történetmondásra és befogadóra reflektáló, külsődleges, metanarratív megnyilatkozások a szöveg tagolását is elvégzik: mindig

egy egység elején és végén bukkannak fel (ezeket csillaggal jelöli a szerző), szinte mérik a múlt időt a cselekményen belül.

Ebben az esetben azonban többről van szó, mint tárcaírói vénáról. A szerző olyan szorosra zárja az én-te viszonyt, hogy e jelenségnek jóval nagyobb a tétje, mint az újságírói csevegésnek. Ott sohasem alakulhat ki a bizalom ilyen foka, s éppen ezért ezt a Majtényi-effektust kimondottan szépirodalminak kell tételeznünk. Sőt, ezek a kiszólások a Majtényi-szöveg generátorai, a közösségi élmény eme illúziója nélkül – úgy tűnik – nála nem is jön létre beszéd.

Az író úgy mondja el a történetet, hogy tudnia kell: létélménye bizonyos pontokon közös nevezőre helyeződik a befogadó sorsélményével. Hogy megértésre és jóindulatra talál nála. Hogy a szövegben mindketten otthon érzik majd magukat. Az otthonosság-idegenség érzése pedig a két novella központi motívuma.

Majtényi Mihály szépirodalmi szövegtételező indulatának épp ez a spontaneitás kölcsönzi a kivételesen ünnepi fényt: hisz ilyen bizalom csak a lélek legbensőbb tájain alakulhat ki.

A metanarratív indítás egyben szereposztás is: meghatározza az író és a befogadó közti teret. A cselekmény menete csak ezután kezd kibontakozni.

A narrátor gyerekkori emléket elevenít fel, hisz ő is ott volt a kapaszkodó emberpalánták között, akik a falu egyetlen fiákerére, Márton bácsi batárjára ingyen felcsimpaszkodtak.

Már itt felsejlik a pénz nyomorgató hatalmának árnya, s a műben majd egy egész összeálló vonulatot képez a szegénység-gazdagság elentét.

A címadó jármű a leírásban fokozatosan szimbolizálódik, mitizálódik: a képből jelkép lesz. A batár elsősorban a rendíthetetlen pontosság szimbóluma, de a körülményekkel dacoló kitartás megtestesítője is. Több szempontból kapunk róla információt: milyennek látták a gyerekek, mit jelentett az anyáknak, mit a kereskedelmi utazóknak. A konfliktus küllemét elsősorban a tolakodóan odaszegezett tarifa határozza meg, emellett a szakadozó børsátor, a noszogatnivaló lovak, de legfőképpen a gazda, aki a kocsival szinte összenő. Márton bácsi pontos, jószívű, ceremoniális, sokat tapasztalt, de elvárásai is vannak. S főleg, a maga megejtően kisemberi mivoltában: ábrándos, aki jobb kuncaftokról, haszonról spekulál. A leírás Márton morfondírozásait indirekt beszéd-

ben közvetíti, s a humor forrásává válik, ahogyan egész jelenetek, víziók bomlanak ki az elképzelt dolgokból.

A falu fiákere gazdájával együtt valamiféle isteni bölcsességet sugároz: „mint a sorsjárás, amely igazságot és igazságtalanságot egyaránt osztogat, olyan volt ez a batár”.

Nyilvánvaló, hogy nem a kocsi okozza az élet fordulatait, de tanúszerpe van a falusi életek sorskerekének hol felfelé, hol lefelé gördülő járásában. Márton bácsi előtt életek vonulnak el, az ide-oda vezető utak a remény és a csalódás útjai.

Az elbeszélés körképet ad a tanulságos esetekről, de mindez csak a bevezetőt képezi, a történet tényleges mondanivalója csak ezután következik. A főhős maga a vallomástevő narrátor lesz, a tanító fia, aki a faluból csúnyán elfutó fiatalok közül tán a legkétségbeesettebb menekülő volt.

Az elkövetkező szövegegység ráérős helyzetrajz az állomás népéről és a bakterről. Anekdotikus közvetett monológok formájában folyik egy belső vita arról, hogy hogyan lehetne javítani kicsikét a pillanatnyi helyzeten: történetesen azon, hogy a petróleumlámpa több fényt adjon a váróteremben. A szegénységbe, kilátástalanságba ragadt falu is lidérces sötétségbe burkolódik.

A fényszimbolika kiemeli a batár lámpásának fontosságát, így válik az a kincskeresők lámpájává. A helybeliek mentalitását a bakter viselkedése jellemzi: dehogy tisztítja meg a lámpát, hisz nem a tettek embere. „Inkább kiállt a vasutas a sötétség partjára . . . , mintha olvasni akarna, kiolvasni, mi is van ott a fekete lepedő mögött.”

A cselekmény logikai váza tehát lassan kirajzolódik. Kapunk még egy víziót a tanító apáról, a riasztó szegénységről és kiszolgáltatottságról, ami motivációként szolgál a fiúnak. Az újabb szövegegység erre épít egy kontrasztos képet: a batár jelképiesülése költői magasságokba szökik: bárka lesz belőle, magasan az út fölött, majd sziget, amely előre úszik.

E csúcspont után jön a fordulat, az ábránd szétpukkanása. A rövid, tárgyilagos mondatok formájukkal is sugallják a cselekmény ívének lefelé görbülését.

A fiú csődjével legelőször is Márton bácsi szembesül a legpucérabb, leggorombább módon: a falu reménysége nem tudja kifizetni a fuvar árát. A jelenet tényeit kiegészíti a fiákeros belső monológja, elképzelt beszéde. A kiábrándító eset szimbolizálja a fiú egész sorsát, végétét:

„Nem lettél te soha igazi fizető utas . . . , csak kakukkfíók voltál abban a rugós ülésben a remények batárján!”

Az elbeszélés utolsó fejezetét idősí-, térsíkváltás és önreflexió jelöli. Az emlékezésnek vége, belépünk az itt és most közegébe.

Márton batárját feltűzelték, buszok járnak, de nem ez a lényeg.

A felszínes olvasat kudarcos élettörténetet rögzít. A szöveg mélystruktúrájának feltárásával azonban nyilvánvalóvá lesz, hogy a mű nem tragikus felhangokkal zárul, hanem a narrátor életszemlélet-váltásával. A hős már nem akar elutazni, hiába járnak a buszok húsz dinárért. Hisz álmodozni itthon is lehet, bármelyik kocsmában. S ez válik számára legfontosabbá: a képzelet tereinek beutazása, a lét dimenzióinak benső kitágítása. Épp e jellemvonásában válik egyformává Márton, a bakter és a narrátor: szemük előtt vonulnak el az ide-oda utak, s ezt összegezni tudják. A reménybatárt is le tudják emelni a mitologikus magaslatokról, a jelkép visszavedlik közönséges képpé, egy tárggyá, amit fel lehet tüzelni. A könnyen járó buszból pedig sohasem lesz költői szimbólum.

A mű zárлата első olvasatban meghökkentően banális, lemondóan melodramatikus. A szorosabb szövegelemzés azonban leleplezi a hős világszemléleti felnövekedésének vonalát, ami a talajvesztés-képzet átalakulását mutatja.

A világgépi elmozdulás keretében az elbeszélés értékszemléleti vizsgálata azt is láthatóvá teszi, hogy a pénz fetisizált szerepe szintúgy kifakul. Az itt és most tűnődő narrátort már nem kell féltetni a pénz utáni hajsza rabságától, hisz megtalálta a maga világát a történetmondás, az irodalmi szövegben való „utazás”, világteremtés élményében.

Juhász Erzsébet a Majtényi-elbeszélést szövegelőzményként kezeli. Prózája nem saját emlékményeire épül, mint elődée, hanem olvasmányélményre. A címből elhagyja a névelőt, s az alcímben feltünteti: Párbeszéd Majtényi Mihállyal – prózában.

A két mű intertextuális kapcsolatát felfedezve Piszár Ágnes (Piszár, 2001. 75.) megállapítja, hogy Juhász onnan indul, ahol mestere abbahagyta: a feltűzelt batártól. Az ő számára már csak képzeletben elevednedhet meg az elutazás szimbóluma, de szinte visszariad attól a döbbenetes felismeréstől, hogy íme, erről a tájról már ötven évvel korábban is mindenki csak szökni akart.

Juhász Erzsébet Majtényi záradékának fordulatát, a világszemléleti váltás pasztell színekkel megrajzolt üzenetét nem érvényesíti rögtön.

De miután kibontja a maga vízióját, melyben áll az idő, az út pedig úttalan, tehát minden metaforikussá válva önmagánál többet jelent, végül mesteréhez hasonlóan átértékeli a reménytelenség tirádáit: „Nem, mégsem egészen így igaz.” Mert vannak olyan pillanatok, amikor világosan látni valami csodálatosan szépet a „halálos magasban”.

A „világos látás” ismét csak nagyon fontos intertextuális kötődés a két szöveg között. A bakter is így bámult bele a vaksötétbe a falu fölé – fény, igazság után kutatva.

A motívumok előéletének vizsgálata egészen aprólékos elemzést igényelne, hisz – mint Piszár Ágnes (Piszár, 2001. 73.) írja e két szöveget elemezve – Juhász Erzsébet lírai esszénovellája szinte a Majtényi-mű irodalomkritikusi elemzéseként is felfogható, kétműfajú alkotás.

A Majtényi-világ továbbálmódója számára a régi illúziók elvesztését nemcsak a buszok megjelenése okozza. Képzeteiben a vaksötétben a lovasok megvadulnak, a jámbor kocogást kiszorítja az újabb idők ostorcsattogatása, üvöltő, hideg szele, szűnni nem akaró éjszakája.

Az utód számára is csak a képzelet, a „lélek legmélyén” lehet hazaérni, mindegy, melyik pozícióból közelítünk, a remények felől, vagy a halál előtti számvetés felől.

Ami azt jelenti, hogy más-más rejtjelzéssel, és érdekes párbeszédbe keveredvén, de ugyanazt a felismerést fogalmazza meg mindkét írónk: hogy az otthonosság talpatalnyi helyét számukra csupán maga az irodalmi alkotómunka biztosítja.

IRODALOM

Piszár Ágnes: A remények batárján című elbeszélés összehasonlító vizsgálata.

In: *Nagy mesélőnk ébresztése*. JMMT, Újvidék, 2001. 73–77.

Thomka Beáta: Majtényi Mihály novellái. In: *Prózatörténeti vázlatok*. JMMT, Újvidék, 1992. 45–52.

Elhangzott 2001. május 30-án az újvidéki Forum-klubban a Majtényi-centenárium első rendezvényén, amelyet a JMMT és a VMNYE szervezett.

MAJTÉNYI MIHÁLYHOZ

BOGNÁR ANTAL

KEDV PEDIG LEGYEN! Talán elnézhető nekem a tegező megszólítás, Majtényi bátyám, éppen és legalább az okból, mert szót váltani nem volt alkalmunk soha eddig: egy kérdésem volna hozzád.

Úgy lehet, jobb is, hogy sose léptem elébed, mert alighanem nehezen értettél volna szót velem, hiszen én abban az időben például kézzel-lábbal hadakoztam volna az ellen, hogy vannak a kegyeletnek szent helyei – a szülőház, a lakóhely, a magunk vagy sokunk keze nyoma a világban, a sír –, amelyeknek tárgyi mivoltuknál jóval nagyobb a súlyuk.

Pedig most, ha csak fölnézek is, a szemem látósugarában mindjárt itt van egy: amott a temető sarkánál, azon a kővel benőtt járdán, hiszed-e, nem-e, alig több mint tíz évvel ezelőtt két csiga araszolt keresztben a járdán eső után. Én ugyan csak az egyiket vettem észre, arra figyeltem; így aztán a másikat balszerencséjére eltapostam. Faragtam is mindjárt az esetről elégedetten egy mély értelmű példázatot – nem túlzok: húszsorosat.

– Ilyen rövid lélegzetűek lettetek? – szinte hallani vélem korholó szavadat.

Ma már hajlok arra, hogy higgyem: ha történetesen te ballagsz arra, öreg szemeddel is meglátod mind *a kettőt*, s átlépsz fölöttük; aminek csak egy kurta történet veszte az ára.

Bizony, rövid lélegzetűek lettünk; ha nem úgy, hát így, de csak lihegünk.

A múlt héten, Szabadkán jártunkban az ócskapiacra megvettük a könyvedet, amit a Ferenc-csatornáról írtál. Az évi kiadását, amelyik éppen a születésem éve. Megvallom, még csak belelapoztam; mennyi akarás gomolyog benne csak egy-egy oldalon is, holott a meggyőző írói pártolásuk oly kicsiny szegélyre szorul, például amikor „egyetlen szál gyertya mellett” összehajol a két fej: a magyar iskolamesteré meg a szerb tanítóé, miközben „. . . odakint sötét volt a faluban, irdatlan és irgalmatlan sötétség, őszi sár volt és a világra súlyosan, örök érvényűen ránehezedett az élet megbonthatatlan örök rendje”. Százhusz dinárt adtam érte – a mi könyveinket négyszeres áron vesztegetik, pedig kérdés, érnek-e negyedannyit.

Mi kell ahhoz, áruld el, Majtényi bátyám, mi kell ahhoz, hogy az ember mesélni tudjon, úgy tudjon mesélni, hogy hegyezzék a fülüket az emberek?

– Jó pipa kell ahhoz – nem tudom, eltaláltam-e, esetleg nem ilyesmit válaszolnál-e huncutul –, jó pipa, tűrő feleség, békülékeny öregség. Csendesség.

Persze azért nem lepne meg téged, ha megátalkodottan sorolni, hadarni kezdenénk a panaszokat.

Hogy baj van a pipával – ha nincs bele dohány.

Baj van, Majtényi bátyám, az öregséggel, mert mostanság hatvan-, ötven-, negyvenévesen haláltáncba viszik vagy engedik az írőembert azok a fránya betűk, a garmond, a petit, a nonpareille.

(Ne verjük nagydobra, de baj van néha a feleségekkel is, ezekkel a maiakkal.)

És baj van a csendességgel is, ha süket az a csend, ami körülveszi az embert.

Persze ezzel a mentegetőzéssel csak elárultuk magunkat, gyöngeségünket, jobban látod Te odaíróról, mert nem zavaros a szemed az e világi indulatoktól: az a legnagyobb baj, hogy legtöbbször fanciesali a képünk. Mivelünk van a legnagyobb baj mégis.

Hát bizony: kedv. Kedv kell a meséhez. Hogy olyat írjunk, amit soha sehol senki sehogyan másképp meg nem írhat. De amiből bármikor, bárhol, bárki, bárhogyan olvassná, okulhat: aki olvassa, megértse, aki megérti, elhiggye, aki elhiszi, tartsa meg.

Csak azt ne kérdezd, szabadkoznál, mitől jön meg a kedv.

A minap errefelé, a temető oldalában sétáltam el a kisfiammal, a korábbival ellenkező irányban. Borostyán, galagonya, glédics – mind meg kellett mutatni, fölfedezni, megmagyarázni.

Van, aki még, van még, aki kíváncsi erre. Hogy bennünk és körülötünk minek mi a pontos neve.

Kedv pedig legyen! Ha egyszer ez a dolgunk.

Mert nagy hiány az, ha nincs, aki meséljen. S néha a jó mesére nagyobb szükség van, mint egy falat kenyérre.

1984. július 7.

Levélnehezék. Masszi Kiadó, Bp., 2001

MAJTÉNYI MIHÁLY MELANKOLIKUS FELHANGÚ IRODALOMTÖRTÉNETE

BORI IMRE

1961-ben, e sorok írójának szerkesztésében jelent meg Majtényi Mihály hatvanadik születésnapjára *A magunk nyomában* című, emlékezéseket és írói arcképeket tartalmazó kötete, s a most százévest hadd köszöntse a hajdani szerkesztő melankolikus felhangú irodalomtörténeti tanulmányainak méltatásával, hiszen a legkevésbé emlegetett, s talán mégis a legnagyobb ambícióval, szépírói ihlettel készült tanulmányainak, emlékezéseinek és merengéseinek, méltatásainak gyűjteménye ez a kötete Majtényi Mihálynak, az „irodalomtörténésznek”, aki ilyen módon mindegyikünk előtt járó, csapást vágó művet alkotott, és 1963-ban *Szikra és hamu* címen elkészítette a folytatását is. Ennek az előszavában írta: „Én abból indultam ki, hogy irodalmunknak ollómmal körülnyesett fejezetei és a fejezetek szereplői vagy szikrává, vagy hamuvá váltak rég, és talán csak így a mese hangján lehet őket újra, életesen felidézni.” Közben Kárpáti Aurél mondata motozott a tolla alatt, s mert nem idegenkedett az olvasmányaira való hivatkozásoktól, le is írta: „Hamvukba húnyt sorok alján új szikrák gyúlnak.” Természetesen ez a mondat nem csupán a *Szikra és hamu* vezérgondolata, hanem Majtényi Mihály irodalmak feletti darvadozásainak is a vezérmotívuma, hogy a múltidéző programjáról vallhasson, amit örökül hagyhat ránk: eljutni a vajdasági magyar irodalom múltjába. Vagy „majtényias” megfogalmazásban a Kárpáti Aurél indíttatása nyomán felmutassa a végcélt, amely egyúttal a figyelmünk körébe került arcképek és emlékjázok megírásának a közvetlen célja is volt: „eljutni az Olimpuszra egy kis gyalogösvényén a

múzsáknak abba a kis, vegyes társaságába . . . akiknek könyvei ugyancsak porréteg alatt nyugszanak és verseiket – ha mi magunk nem – soha senki nem fogja kiásni: akinek könyvei itt nálunk jelentek meg, Vajdaságban, a mi tájainkon: akiknek vessoraira már a kortárs is alig emlékszik”. Amikor a *Szikra és hamu* eme sorait leírta, *A magunk nyomában* alkotójaként idézte Móra Ferenc *Georgikonjának* egy passzusát: „Csakugyan mi keresni valónk van e világi életben nekünk, az álomrétek kaszásainak, akik a szeleknek gyűjtünk szénaboglyákat?” Hadd jegyezzük meg, hogy Majtényi Mihállyal szinte egy időben Herceg János is az irodalmi „álomrétek kaszása”, csak ő a merengést keserű kérdésekkel keményíti 1957-ben: „Hát csak annyit mondanék, vajdasági magyar írók vagyunk, amit csinálunk az, legalább a mi hitünk szerint, vajdasági és haladó szellemű irodalom, amely még ma is mozgalmi állapotában van, s ha végleg le akarunk szállni a lóról, akkor hát legyen »művelődési mozgalom«. De ezek csak szavak, szavak . . .” (Mit ér az író, ha vajdasági) Az itt megfogalmazódó igények kényszerítővé az 1950-es években váltak. Herceg János egy Szenteleky-tanulmánnyal (a *Papírhajó* című 1953-as kötetében), valamint a vajdasági képzőművészekről készült portrékban, és egy 1958-ban írott esszében Papp Dánielt idézve (az 1959-es *Leányvári levelek* nyomán) áldozott ennek az ösztönzésnek. Majtényi Mihály pedig kétkötetnyi emlékezésben és több, kötetbe nem gyűjtött tanulmánnyal és kritikával volt a korszak irodalmi igényeinek meghallója, s így, igaz, foghíjas vajdasági irodalomtörténet körvonalazódik ki ezeknek az írásoknak áttekintésekor.

Ez az „irodalomtörténet” azonban nem esztétikai ítéletekből, az írók megértését segítő releváns adatok felsorakoztatásából formálódott, hanem a személyesség olyan mérvű érvényesüléséből, amely elmosta az éles határokat az élet és az irodalom között, s gyakran a szépírói elbeszélőmódor révén novella-, illetve regényhősökké váltak a vajdasági irodalmi múlt színes egyéniségei, akik mögött az anekdoták csábításai is megbújtak. Szinte vitathatatlan, hogy magáénak tudta a Szenteleky Kornélról írott fejezetében idézett Kállay Miklós tanulmányának a kitételét: „Megmagyarázhatatlanul érdekelnek az írók személyes vonatkozásai.” Nem véletlen, hogy *A magunk nyomában* legvonzóbb szövege az *Érzelmes utazás a becsei Helikonra* című. S igaz a sóhaja az *Őszi avar a kopjafák körül* címűnek a hangütése: „Ó, én még találkoztam velük. A régi nemzedékkel.” A leginkább szívhez szólóan pedig a dr. Kohlmann

Dezsőről írt (apósáról), aki a zombori Só utca egyik selyemtéglás régi házában lakott (*Selyemtéglás régi ház a Só utcában*), éppen ezért a „furcsa” véletlen erőszakolt szerepet erre a házra a vajdasági irodalomban! „Megfordult itt még Vértes Károly »Zomborban élő neves útleíró«. Trencsényi professzor számos történelmi könyv szerzője, Gozdu Elek a »Zomborból elszármazott híres novellista« . . . Kohlmann Dezső vendégei voltak mind, és hányan a két háború között a húszas és harmincas években!” A vajdasági irodalom „apró várainak” nevezte az ilyen házakat Majtényi Mihály, de ilyen volt „néha egy kaszinó szállója, egy munkásotthon, legtöbbször családi ház”. Törökkanizsán Gergely Boriskáé és Szivácon Szenteleky Kornélé is, akiről a legterjedelmesebb Majtényi tanulmány-megemlékezés szól *A magunk nyomában* fejezetei között.

Az írói életek és alkotások felé forduló ihletének forrását az 1951-es felismerésében véljük felfedezi, amit a *Meditáció a betűről és az írásról* címen írt a *Híd*-ban, mondván: „Mert nem műveljük eléggé a múlt dolgait...” Beletartozott ebbe a felismerésben megfogalmazott történelmi regénye (*Élő víz*, 1951) éppenúgy, mint a Táncsics Mihály-tanulmánya, amelyben Táncsics Mihályt a Moravicán töltött egy év (1831–1832) után „úgy nyelte el a messzeség”, mint Bige Jóskát a *Garabonciás* című regényében, s majd Kázmér Ernőt a róla szóló emlékezésben a *Szikra és hamu* lapjain. Így születik meg a Lenaut idéző, kétségtelenül nem kis ambícióval készült tanulmánya, amelyben a Bánátból elszármazott német költő homlokán ott látja az „örök idegenség bélyegét”. Ám amikor Petőfi-, majd Ady-tanulmányát írja, „oldott saruval lépked az emlékezés”.

Az első irodalomtörténeti karakterű tanulmányai után majd tíz évre jelent meg *A magunk nyomában* című emlékezéseket és írói arcképeket tartalmazó kötete, amelyben nem a két világháború közötti húsz év legjelentősebb íróit, de mindenképpen leszínesebb, különös sorsú és lelkeségű egyéniségeit vonultatja fel – zömmel műkedvelő irodalmárokat egy Milkó Izidor, Farkas Geiza és Szenteleky Kornél kivételével. Itt kétségtelenül a Szenteleky-tanulmánya az igazán kiemelkedő, s talán azért, mert mint bevallja, „rajongó híve sose volt”, tehát elfogulatlanabban nézhette meg hősét, mint a szívéhez vagy a kedélyéhez közelebb állókat. De azért a „lelkéből varázsolja elő” a sziváci utcán a vasútállomásra lépkedő új orvost, aki szinte minden tekintetben különbözött

azoktól, akik előtte megfordultak a Telecskai-dombok lábánál nyújtózó faluban. Bevallja, hogy a „regényes életrajzok stílusa lenne szíve szerint a legjobb út arra, hogy visszakanyarodjon a vajdasági magyar irodalom múltjába”, hisz „akik ott derengenek az emlékek szélső határán túl, ma már mind csak álmomalakjai nagy nekitüledéseknek . . . harcaikat lelkesen vagy fejcsóválva olvassuk, parazsat keresünk ott, ahol csak hamu van immár”. Szenteleky Kornél élete és műve azonban ellenáll az ilyen megközelítéseknek: „Félek azonban – írja –, hogy ez is hamis kép lenne! S ráfanyalodok a legnehezebbre: »kicédulázok« egy korszakot régi levelekből, régi írásokból és a magam lelkéből: Szentelekyt és korát.” De legbiztosabb a jellemzése, amikor írói lelkiismeretére bízta magát. Szenteleky-tanulmányának legszebb passzusa talán a következő:

„Olyan lélek volt, olyan lélekburok védte a világ dolgai elől, amelybe – mélyebben – csak irodalommal lehet behatolni! A könyvek világa, az olvasmányok . . . szinte fuldoklik a mondanivalótól, ha ezekről megszólal és vallomást tesz. Nemcsak, ha mint hivatásos író beszél, mint esszéista, ha a szedőnek szánt kutyanyelvekre ír, hanem a magánlevelek sima papírja előtt is. Vagy ha baráti körben lelke kissé felenged.

Egy nagyon gazdag lélek vívódásaiba, sokszólamúságába pillanthattunk így bele. Könyveken keresztül, a könyvekből érkező üzeneteken át munkatervet épít ki, bírál, erősíti lelkét újabb és újabb szellemi vállalkozásokra.”

Eltöpreng ugyanakkor Szenteleky Kornélnak Papp Dánielt elutasító magatartásán: nem tudja megmagyarázni, mi lehetett az oka Szenteleky elutasító gesztusának:

„Szentelekynek alkalmá lett volna kiásni az első vajdasági magyar író – abban a nemes értelemben, ahogy ő ezért a típusért harcolt – példát adhatott volna, példával igazolhatta volna a táj és ember által meghirdetett ábrázolása művészeti lehetőségeit . . . és csodálatosképpen pont ezt nem tudta Papp Dánielben felfedezni!”

Herceg János is magyarázni akarta Szentelekynek ezt a feltűnő vak-ságát, és megtalálni vélte a mentséget is rá: „Az elődöt kereste Szenteleky Papp Dánielben és bosszantotta, hogy helyette egy többnyire szerelmi patronokkal dolgozó romantikus íróval találkozott.” Úgy tetszik, Majtényi Mihály közelebb került a Papp Dániel igazságához, mint Herceg János! Majtényi Mihály foglalkozott még e témával kapcsolatban az ún. „local couleur vitával” is, az alcímbe a két Havas (Emil és Károly) nevét

írva. Alkalma adódott tehát Havas Emilről egészen szubjektív arcképet festeni *A vér* című kötetével kapcsolatos kalandos személyes viszonya anekdotikus előadásával, majd a Havas Emil kontra Szenteleky Kornél (közvetlenül Szenteleky halála előtt) vita ismertetésével, s ott bevallja, hogy akkor ő Szenteleky-párti volt, s beszél immár dilemmájáról is: kinek volt valójában igaza? „Az idő nagy-nagy távolságából ma már nem tudnám megmondani, kinek is volt igaza ebben vitában. És úgy érzem, hogy ezt soha senki sem tudná megmondani – még az élet mai, változó szemléletéből sem, mint az irodalom és az irodalmi alkotás maga, kezdetétől!” De Havas Károlyról szólva elsősorban azt a nevezetes cikkét említi, amely az 1940-es *Stíriában Ajk faluban mi történt* című gyűjteményében is olvasható, és szólt a gyermekgyilkos lány esetéről, akinek halálos ítéletét a miniszter Goethe is jóváhagyta, mert keveset törődött az emberek szenvedéseivel, holott az emberi lélek gyötrelmeit megrázóan írta meg. A *Szikra és hamu* tartalmazza Majtényi Mihály Kázmér Ernőről szóló emlékezését is a kötet jellegéhez illően az *emlékezés* mozzanatával az előtérben, s több terjedelmes szövegidőzet illusztrációjával. Az indítókép Dubrovnikban készült, ahol Kázmér Ernő a móló végén ül a Dubrovnikban szállást kereső Majtényi Mihállal. Akkor éppen a hajóba fát rakodó munkásait ellenőrizte, mert azt vallotta, „fát árulok, hogy szabadon élhessek könyveimnek”. Azután Kázmér Ernő „téridegen” voltáról elmélkedett, mert Szenteleky Kornél annak tartotta a Szlovákiából ügynökként érkezett Kázmér Ernőt (hadd jegyezzük meg, hogy egykor *A Hétnek* mind a ketten munkatársai voltak!), aki éppen Majtényi Mihálynak mondta egyszer: „Nem olvadtam fel eléggé ebbe a tájirodalomba.” Tudniillik a Vajdaságba. Ám: „Szeretni egy írást barátom – jegyezte fel egy mondását Majtényi Mihály – még nem jelenti azt, hogy igazad van.” – S egy másikat, amelyet magára vonatkoztatva mondott: „Csodálatos szemellenződ tud lenni éppen az, hogy nincs szemellenződ.” Oldalakon át ismerteti szlovákiai kapcsolatait, majd ismét a magánvallomás felé kanyarodik emlékező tolla, mondván, hogy egy alkalommal zeneelméleti könyvvel ajándékozta meg (idézete bizonyítja, hogy meg is őrizte), amely az új zenei irányokról szólt. Végül bevallja: „Kázmér Ernő emberi sorsát nem sikerült megfejteni: a háború elején – minden jel szerint – fizikai megsemmisülés lett a sorsa.” Belgrádban érte a háború kitörése 1941-ben, a város bombázása után elindult családját keresni, s 1941. április 9-én Korom Tibor Debelyacsán talál-

kozott vele: „Kis bőrrönd volt nála és – előtte a reménytelenség . . .” – írta. Mintha regényhősétől venne búcsút, amikor eltűnéséről beszél. S mily paradoxon, sugallja Majtényi Mihály: „S abban az áprilisi viharban ott . . . elfújta, továbbsodorta a szél. Amikor életét és sorsát felemelte az orkán a hitleri örületben ott, Bánátban – utána már nem is volt többé. Nevét hiába kutattam mindenfelé, a magyar mártírírók listáján nincs rajta. Eljutott-e szülőföldjére? Senki sem tudja. Emlékét csak a vajdasági irodalom őrzi, amelyet – tagadott.”

Utolsó írói arcképét is ebbe a második emlékezőkötetébe tervezte, szólt volna Timár Ferencről, a „gombosi vízimolnár fiáról”, de 1963-ban a kivégzett íróról még nem lehetett beszélni. Ez a szövege jelent meg 1970-ben a *Híd* 6. számában most már *A hónapos szobák lakója* címen „arcképvázlata az elfelejtett Timár Ferencről” mottóként a költő három sorával: „Szeretlek Szabadka / szerelmem szavakba / nem önthetem”, s a következő zárómondatokkal: „Ma is itt élhetne, alkothatna köztünk, de elfelejtett vonatra ülni és hazautazni Gombosra, a vízimalmok világába, és ott maradt gyorsírótudományával az akkor oly forró szabadkai aszfalton és homokon. A sors pedig néha azt diktálja, hogy indulni kell a fergeteg elől – mindenfajta fergeteg elől – amely (ne kutassuk most, annyi sok év után, hogy miért) elmosta a lába nyomát.”

Ezek pedig Majtényi Mihály irodalomról szóló írásainak a véghangjai!

(Dávid Csilla felvétele)

*Megemlékezés az újvidéki Futaki úti
temetőben 2001. július 20-án*

DÉLVIDÉKI SZÍNEK ÉS HANGULATOK

MAJTÉNYI MIHÁLY

Járom a bácskai tájat hosszú évek óta. Valóságban és álomban, az író álmában, amely olyan mint a transzba esett médium szaggyal, darabos feltörése. Keresem ennek a tájnak visszfényét magamban és másban: kiütközik-e belőlünk? Odanyúlunk-e, mint jó orvos, ki tudjuk-e tapogatni, valóságot ér-e kezünk, szemünk, tollunk? Van-e kapcsolataunk vele vagy csak úgy helyezzük légtüres térbe alakjainkat?

Felvetem a kérdést.

Mert a tájnak szerves kapcsolata van a színhez, a hangulathoz. A szín és a hangulat az a gyökér, az a hajszál, amelyen át – mint Gullivert Liliput törpéi – alakjainak odaszögezhetjük a földhöz, a tájhoz és felébreszthetjük az olvasóban azt a hatalmas érzést, hogy együtt járhat velünk, és *ahol jár, az a mi földünk.*

A lírikus éppen úgy, mint az epikus, a regényíró éppen úgy mint a novellista – de még egy színes újságcikk hangulatképét papírra vető újságíró is jól tudja, hogy az átélésnek mélységbeli, térbeli és időbeli síkja is van. Hogy a lélek, amely vergődik, vajúdik, mosolyog vagy hét mérföldet lép – az író szemével és fülével, minden érzékével a hangulaton és színen keresztül kapaszkodik a tájba.

Az igazság és valóság az – félretéve most már minden elméletet – hogy bácskai táj írásainkban nem kapta meg azt a szerepet, ami kijár neki.

Nem tudunk maradéktalan hangulatképet adni világunkról. Színeink a Nagyalföld színei. Hiszen igaz, szerves része vagyunk a Nagyalföldnek, de ott, ahol a futóhomok a feketefölddel ütközik. Ott, ahol a nagy vizek

hatalmas háromszögeket képeznek, ott, ahol emberkéz teremtette csoda, az első európai nagycsatorna az egész táj képét és vele lelkét formálta át. Ott, ahol északról jövet a Duna először szalad megint a hegyeknek!

Sehol egy írás, ahol ezek a hatalmas ellentétek kiütkeznek. Nem érzem sehol a specifikus bácskai tájait – bocsássatok meg író társaim –, nem érzem a különös röögöt, a földszagot olyannak írásainkban, ahogy a valóságban keveredik a porral. Nem érzem a falvak és a kisvárosok *nagyratörő* vagy *girbe-gurbás korcs* utcáinak igazi lelkét.

A lírikusokat kivéve – azokról más fog hivatottan beszélni – nem volt még senki a magyar irodalomban, aki a bácskai tájat tudatosan és tisztán meglátta. Nem az én mondásom ez. Móricz Zsigmond szögezte le előttünk: *Ennek a vidéknek itt nálatok különös lihegését érzem, ez más mint a Duna–Tisza köze. De nem látom ezt sehol írásaitokban...*

Ekkor kezdtem figyelni. Másokat és magamat. Olvastam, kutattam. És megtaláltam – egy szerb íróban. Miloš Crnjanskinak hívják. Egyetlen könyvét olvastam magyar fordításban, egy történelmi regényt. Ő nézett először felejtethetetlen szemmel a bácskai síkságról a szlavóniai hegyekre, ő vándoroltatta alakjait a hadak útján a Mosztonga mocsarai között – úgy mennek ezek az alakok Mária Terézia testőreinek és granicsárjainak köntösében, hogy örök földközelségben mindig a bácskai tájat érzem körülöttük. És ezt a tájat sűrű, lomha vérükben magukkal vitték másfelé is örök vándorlásuk útján – áldásnak vagy átoknak, mindegy!

*

Értsük meg egymást: nem arról van szó, hogy hírveréssel szolgáljuk a táj kiemelkedő különlegességeit, és ezzel félig-meddig igazoljuk egy regionális irodalmi árnyalat szükségességét, létjogosultságát. Alakjainknak kell ez a tájhangulat, hogy több valósággal érzékeltessük őket. Ha hozzányúlunk a bácskai emberhez, legyen a háttér is valóságos, sodró erejű.

A Telecskai-dombok lábánál lapuló községek neve: Felsőhegy, Orom, Völgyes, Kishegyes, Feketehegy. A hegyekről képzett falunévek őrzik az alföldi ember örök vágyát a kéklő hegyormok felé. Kié a hegy? – kérdezte tőlem égő szemmel egy alföldi kisfiú. Csak a mesében hallott a hegyekről, és szomjúsággal tapadt a kérdéshez – kié a hegy, ez a mesebeli valami?

Ezt az örök szomjúságot sem találok sehol visszhangként írásainkban, alakjainkban. Pedig hogy megvan, bizonyíték rá a hegyormokra, csúcsokra, völgyekre emlékeztető sok helységnev.

De ez csak negatívum. Lássuk a pozitívumokat.

Északon a homok ütközik. Ez a homok volt a szegedi gyökerű Tömörkény. Cserzy Mihály, Móra Ferenc és legutolsó nagy írásművében Móricz Zsigmond világa. Bácskai íróink színei idegenek ettől a homokvilágtól. A Tiszát sem látják annak, amivé nálunk szelídül, és sokarcúvá teszi a tájat. És különössé azokat, akik a partjait lakják.

A nagy víz: út a világba. Könnyebbvérű, nyugtalan típust tenyészt századok óta partjain. Vízi embereket. Ezeknek hajós, halász, később kereskedő leszármazottai teremtettek aránylag pezsgő életet a két Becsén, a két Kanizsán, Zentán – a nagy réveknél egyszóval. *Miért állt itt meg aztán az igazi kommerciális, kereskedelmi fejlődés? Miért lett nehézkessé a Tisza menti magyar?*

Mert győzött a másik típus, a szállások felől előnyomuló sűrűvérű, belső-bácskai ember. A földművesutód, aki mennyiségével ellepte ezeket a városokat, községeket, keveredett, és új típust teremtett.

Mindezek izgatón érdekes írói problémák, hiszen aki felvázolja a tájat és a típust, meg kell látnia, érzékeltetnie kell.

A dunai tájék egészen más.

Kezdjük Bajánál. Ez már túl a dunai város, lélekből – csak földrajzilag van ideát. Hangulata a kisvárosé, de olyan értelemben, hogy ott a földművesosztály kisebbség. Mondjuk úgy: polgárság a céhvilágba nyúló hagyományokkal. Nyakas és gögös polgárság. A *szerszám* és nem a föld polgársága.

Bácska igazi kapuja ez a nyugati világ felé. Aki a kapuk mellől itt lelki őrzáratra indulna, sokat megleshetné a bácskai és pannóniai típuskeveredésből. A táj is ugyanilyen kevert. Csakhogy itt a hajós-, halász- és kereskedőelem, a kézműveselem szívta fel a belső vidék sűrűvérű lakosságát.

Ugyanez érvényesül a Duna vonalán végig. Apatin, Palánka, Újvidék a beszédes példák.

*

De hát lényegében most a tájról, a színekről, a hangulatokról esik szó. Legfeljebb visszhatásban lehet szó embertípusról.

Lássuk a nagy folyót, a Dunát. *A folyó partján a néző mindig a túlsó partot látja.* A tájhangulatot a folyó mentén legtöbbször az determinálja: mi van odaát?

A bajai, bezdáni, apatini szögben a baranyai erdők képe tárul eléd. Dombok és mögötte: hegyek. Gombosnál a Duna hajlásánál szintén hegyek ütköznek szemközt – szőlőkkel, várromokkal. Itt már a történelemmel találkozol. Újvidéknél már kézzelfoghatóan látod a történelmi folyamatot – a magyar történelmét – Pétervárad vára, éppen úgy mint Gombosnál Erdőd, vagy keletre innen: Vukovár a legtisztább magyar történelem helyei.

Jókai járt itt egyszer élete delén túl. Hozzánk tragikusan életük alkonyakor érkeznek a nagy betűvetők. *Ott reszket erről a kirándulásáról szóló beszámolójában az író ösztönös nyugtalansága – talán az érzés, hogy itt elmulasztott valamit.* Hogy ez a kép valóságosan sohasem került művészetébe. Bár az Aranyemberben már hajókázott erre, és a Cigánybáró alakjai is itt jártak a bánáti tájon – azt hiszem, ez az utazás inkább a képzelet szárnyain történt mint az átélés valósága nyomán.

A belső vidék a múlt betyáromantikájának sok zamatát és színét őrzi. Angyal Bandiét és később Rózsa Sándorét. Ez a csárdák és Telecskaidombok vidéke. Lovast, utast rejtélyesen, gyorsan elnyel itt a dombhajlás, magaslat.

Különleges, az alföldtől elütő hangulatot itt csak a csatorna mentén találunk.

*

A csatorna maga: emberkéz munkája. De időben, kihatásaiban olyan mélyenjáró volt ez a munka, hogy eredményének, az alkotásnak tájformáló ereje van.

Molter Károlynál talákoztam először a csatornával. Már úgy értem, hogy irodalmilag. Gyerekkorában úszkált benne, csodálkozva vándorolt partjain, és tűnődött a zsilipek vasoszlopai között az életről meg a halálról.

Íróink valahogy elsiklanak a csatorna mellett. Kicsinynek találják talán medrét, alacsonynak a szintjét. Nincsenek történeteik a csatornáról, népdal sem született partjain, mondás is alig egy-kettő, az is német.

Pedig a csatorna partján élők ismerhetik ennek a hangulatnak szépségeit. A kanyargó kis folyó hangulata ez. *És a lélek bizonyára nem*

kérdi: ki teremtette ezt a kanyargó vizet ide? Van és létezik, táj- és lélekformáló ereje van. A csatorna menti ember reális, gazdag, a víz itt jó szolga, nem pedig megfélemezhetetlen természet.

*

A színek és hangulatok örök kutatása szerves része lehet a történelemnek is. A történelem a lélek negyedik dimenziója: adva van a táj, a kő, a vászon – spirituálisan felépítem, kiépítem körülöttem a múltat.

Örökké emlékezetemben él egy nagy regényírónk néhány sora. Valami könnyű történet kapcsán szerepel itt Bácska, néhány szellemes szóban. A sárosi ember dicsekszik háromszáz éves kastélyával.

– Jé – csodálkozik a bácskai lány – egész Bácska nincs talán háromszáz éves.

Lehet, hogy ez nagyon sikerült mondás, mosolygunk is rajta mi, bácskaiak. Az ember a saját szegénységén is mosolyoghat.

Ezt kapta történelmünk eddig az irodalomtól.

Valahányszor elkerülök Bácsba, égő szemmel kerülgetem, csodálkozva és megdöbbenve tapogatom az ősi templomot, hajdani templáriusok istenházát, hét évszázad bizonyágát a magyar életről, amely itt zajlott minden időkben.

Kell-e ősbib szimbólum Bácska magyar lelkének kifejezésére mint ez a torony? Mindig szerénykedni járunk Erdélybe, Dunántúlra – elfelejtjük azt a hatalmas erőt, amit ez a táj jelent mint a népek országútja.

A torony mutatja, hogy a magyar élet itt ősbib, mint máshol talán, ahol épségben maradtak a kastélyok. Szeretném, ha jelszónak fogadnátok el ezt a tornyot, és vele a legelső magyar vármegye és a legelső magyar érsekség történelmi emlékeit.

Bácskát. Bácsországét, amely a maga színeivel pótolhatatlanul egész, egységesen múltba nyúló s a magyar egység töretlenségét szimbolizálja a nagy vizek, a Duna és a Tisza szögletében: örökké és mindig. Letörhetetlenül.

MIRŐL BESZÉLNEK A DÉLVIDÉKI HARANGOK?

Magyar, szerb és német folklóradatok

JUNG KÁROLY

Majtényi Mihály (1901–1974) születésének századik évfordulójára

Több okát is meg lehetne említeni, hogy miért éppen most, 2001-ben, foglalkozunk a címben megjelölt témával, s dolgozatunkat éppen ebből az alkalomból tesszük közzé. Az okokat a figyelmesebb olvasó úgyis észreveszi majd – reméljük –, ha ez idézett változatokat és a mellékelt irodalomjegyzéket figyelmesen áttanulmányozza, s érdeklődése az évszámokra is kiterjed. Herman Ottó alapvető áttekintése éppen 110 éve jelent meg¹ (először), s az idén van 500. évfordulója a déli harangsónak is. Legfontosabb apropónk azonban Majtényi Mihály délvidéki magyar író (vajdasági; vajdasági magyar; jugoszláviai magyar – döntse el ki-ki a maga elképzelése szerint) születésének kerek, századik évfordulója. Előszörban a magunk művelődéstörténete szempontjából bír jelentőséggel, hogy ő volt az, aki egyik – először 1940-ben közzétett novellájában² kitűnő – Nagybecskerekre (szülővárosára) lokalizálható – adatokat örökített meg a beszélő harangok, a harangok szava, más megfogalmazásban: a haranghang-utánzók folklorisztikai kategóriája köréből. Novellája persze észrevétlen maradt volna az anyaországi folklórkutatás előtt, ha – kissé módosított címmel – be nem kerül Herceg János Pesten kiadott délvidéki elbeszélés-antológiájába.³ A kötet a „visszatért Délvidék” eufóriája során, 1942-ben jelent meg, s napjainkban is nem ritkán felbukkanó csemege a magyarországi antikváriumokban. Majtényi Mihály elbeszélésében sajnos (csak) két változat dokumentálja a 20. század

első felének és elejének nagybecskereki beszélő harangjait a helyi lakosság magyar és német megfogalmazása, „fülhallása” alapján. Az adatokat azonban a kérdéskör (sajnos: csak kisszámú) recens irodalma ismeri és idézi.⁴

Majtényi Mihály adataiból kiindulva, s tisztelegve prózaírói életműve előtt születésének századik évfordulóján, az alábbiakban áttekintjük a beszélő harangok irodalmát, ehhez kapcsolódva összegezzük a délvidéki adatokat (változatokat), melyek az egyetemes magyar folklorisztika előtt javarészt ismeretlenek, ugyanakkor kiruccanunk a szerb folklorisztika területére is, mely a kérdéssel nem foglalkozott, bár az adatok természetesen léteznek, csak meg kell találni őket. Talán nem is kell mondanunk, hogy a délvidéki szerb (ortodox) adatok (változatok) a magyar kutatás előtt, de ugyanúgy a nemzetközi kutatás előtt is, ismeretlenek. Mint majd látható lesz, mindezek az adatok a kérdéskör folklorisztikai (népköltészeti) relevanciáját bizonyítják, s aláhúzzák azt a megállapítást, hogy a harangok szava változatsora – más-más nyelveken is – hasonló vagy azonos kelet-közép-európai hagyományt dokumentál.

Hogy a beszélő harangok kérdésköre, pontosabban: a harangkongást utánzó, megfogalmazó, „értelmező” nyelvi hagyomány folklórjelenség, még akkor is, ha e szövegeket a nyelvészek csupán a „behallás nyelvi jelenségének” interpretálták⁵, jóval több, mint száz esztendeje ismert a magyar nyelvészeti és folklorisztikai irodalomban. Eddigi ismereteink szerint valószínűleg az első ilyen adatokat Szeged vidéki szólásmódként már 1878-ban közzétették⁶, az első szerb adatokat pedig már 1896-ban, „szerb közmondások”-ként, s hogy a dolog még izgalmasabb legyen – nem is eredetiben, hanem magyarul.⁷ Az Ethnographia indulását követő bő egy évtized során, a 19. század utolsó tíz évében, egész sor közlés olvasható, melyekben a gyűjtők a magyar nyelvterület számos vidékéről tettek közzé magyar és idegen nyelvű „haranghang-utánzókat”.⁸ A felélénkült érdeklődésnek és gyűjtőkédvnek fokozója valószínűleg Herman Ottó áttekintése (1891) lehetett⁹ a folyóirat hasábjain, melyben áttekintette az addig más-más helyeken közzétett adatokat és változatokat. Később a kérdéskör kutatása és vizsgálata szépen elaludt, a századelő után már – úgy tűnik – senkit sem érdekelt tovább ez a problematika. Ez valószínűleg nem azt jelenti, hogy a későbbiekben további adatok és változatok nem kerül(het)tek feljegyzésre és közlésre

folyóiratokban és más kiadványokban. Ezeknek könyvészeti áttekintéséről azonban nincs tudásunk.

A kérdéskör vizsgálatának újabb állomását Lukács László dolgozata(i) jelzik.¹⁰ Tudásunk szerint másfél évtizeddel ezelőtt ő volt az, aki ismét felvillantotta a múlt századi adatok, saját recens gyűjtései és összehasonlító (német és más) adatok fényében a beszélő harangok folklorisztikai vonatkozásait. Először 1983-ban, később több alkalommal (1987, 1991, 1995, 2001) foglalkozott a kérdéssel tanulmány formájában; dolgozatai megfogalmazása és szövege lényegében azonos vagy egymásra épül, azzal, hogy a későbbi tanulmányváltozatok idézett példatára és irodalma folyamatosan bővül. (Nem lehetetlen, hogy érdeklődése és a kérdéskör kutatásának újraéledése Herman Ottó 1891-es dolgozatának újraközlése¹¹ által is lendületet kapott.) Lukács László kérdéskör-újraélesztési vállalkozása – úgy tűnik – lényegében visszhangtalan maradt a magyar folklorisztikában, mindössze három olyan dolgozatról van tudásunk, mely a problematikát – nem csupán az adatközlés szintjén – alapvetően továbbvitte volna.

Nálunk jelent meg (1995) Voigt Vilmos dolgozata¹², melyben – méltatva Lukács László közléseinek összehasonlító (főleg német) vonatkozásait – a beszélő harangok folklorisztikai kérdéskörét tág európai kontextusba helyezte. Felhasználva Rácz Endre nyelvészeti indíttatású és komparatiztikai adatait is, ebből a dolgozattól tűnik ki teljes gazdagságában, hogy a harangok szava kérdésköre magyar és nemzetközi folklorisztikai (népköltési) jelenség, melynek kutatása ugyan tisztes előzményre vezethető vissza az európai néprajzi irodalomban, az is világos azonban, hogy amit eddig a problematikáról tudunk, az kevés, s szó sincs arról, hogy – a közzétett adat- és változatanyag alapján – ma már lehetséges lenne végérvényes következtetéseket levonni. Mivel a szakma művelői általában nem olvasnak semmit, sem könyvészeti áttekintéseket, főleg nem nemzetiségi magyar néprajzi kiadványokat, nem meglepő, hogy Voigt Vilmos dolgozata ugyanúgy visszhangtalan maradt, mint Lukács László dolgozata(i), s némi rezignációval az is megállapítható, hogy maga Lukács László sem adja tanújelét annak, hogy – fél évtized távlatából – ismerné Voigt Vilmos dolgozatát. (Lásd tanulmányának friss, idej, 2001-es kiadását és irodalomjegyzékét.) Liszka József korai cikke¹³ néhány helyi gyűjtésű felvidéki magyar adattal, valamint

addig felhasználatlan magyar és észak-morvaországi összehasonlító szlovák adattal gazdagította ismereteinket a harangok beszédéről.

A harmadik dolgozat – Barna Gábor kismonográfiányi terjedelmű szövege¹⁴ – a déli harangszó félezer éves évfordulója alkalmából közölt tanulmánykötet részeként tavaly látott napvilágot. Korrekt tárgyalásmódja, szakirodalmi tájékozottsága alapján a harang kérdéskör tárgyalásának jelentős állomása, mivel azonban csupán részfejezet formájában érinti a harangok szava kérdéskörét, az állapítható meg róla, hogy összegezi ugyan a tavalyig ismert adat- és változatanyagot, a jegyzetelés elmaradása miatt azonban áttekintése fáradságos munkával azonosítható adathalmaz. Mindenesetre megállapítható, hogy Lukács László dolgozata(i), valamint Rácz Endre közlése mellett nála olvasható a beszélő harangok magyarországi (nem csak magyar nyelvű) változatainak egyik leggazdagabb adattára. Adatai azonban – mint dolgozatunk további részében látható lesz –, tovább bővíthetők, főként magyar és nemzetiségi magyar vonatkozásokban, nemkülönben délvidéki szerb vonatkozásokban, melyek nemcsak számára, de a teljes magyar folklorisztika számára is ismeretlenek.

Ezen a helyen nem foglalkozunk külön azokkal a gyermekmondóka-gyűjteményekkel és nyelvészeti kiadványokkal, melyekben ugyancsak olvashatók változatok, s melyeknek adatai olvashatók Lukács, Voigt és Barna dolgozataiban. (Rácz Endre könyvét említettük.) Megemlíthető azonban, hogy a változatok gyűjtése tovább folytatódik, számos példa hangzott el már a Kossuth rádió nyelvművelő műsoraiban. (Magunk Szathmári István előadását és idézett példáit hallhattuk 1999. július 25-én, az Édes anyanyelvünk műsorában.) Mindennek alapján abban lehet reménykedni, hogy nyelvészek és folkloristák összedolgozásával jelentős további változatok állhatnak össze a közeljövőben, melynek alapján átfogóbb folklorisztikai megállapítások válhatnak lehetővé, s valószínűleg besorolási kísérletek is megfogalmazódhatnak. Addig is azonban közöljük az alábbiakban az eddig előkerült délvidéki magyar és szerb adatokat, valamint az egyetlen német változatot. Valószínű, hogy a későbbiekben a délvidéki szlovák, ruszin és román, nemkülönben a cigány anyag felkutatására is kísérletet kellene tenni. Ilyen változatok meglétéről ebben a pillanatban nem tudunk semmit.

Eddig felbukkant legkorábbi adatainkat Kálmány Lajos közli Csókáról.¹⁵ Könyve ugyan – akárcsak Herman Ottó tanulmánya – éppen 110

éve jelent meg, de az adatok ennél valószínűleg mégis korábbiak. Kálmány nem közli, hogy mikor (és milyen funkcióban) értelmezik így a csókaiak a harangok szavát:

„Nagy harang: *Úrnak! Úrnak!*
 Nagy második: *Déz bunda!*
 Kis csöngetyű: *Szögénnek! Szögénnek!*
 Mind a nagyharang kivételével: *Ringy-rongy!*”¹⁶

A Majtényi Mihály novellájában megörökített változatok azért is fontosak lehetnek, mert az író a kontextust is közli:

„Hogy a harangozás mögött muzikaszó és *döbbenetes erejű versek húzódnak meg*, ki gondolta? De ő ezt erősítette. Szebb a harangszó muzsikája a tilinkónál – mondta.” Továbbá: „Ha pedig *versben kívánta valaki*, csak a *kisharangot* kellett vasárnap meghallgatni.

*Ébredjetek, ébredjetek,
 A templomba siessetek,
 Szaporán, szaporán . . .*”¹⁷

Majtényi Mihály alábbi német adata valószínűleg nem a teljes változatot adja. Mindkét idézetben a kiemelések tőlünk származnak:

„Kiálltunk vasárnap délutánonként a kapuba. Néztük a jövő-menőket. Csatos imakönyvvel *öreg svábasszonyok bandukoltak vecsernyére*. Pali bácsi *ekkor kondította meg a nagyharangot*, mely méltóságteljesen búgott a vasárnap délután tiszteletére. *Most németül szól* – magyarázta Onuc Péter. Ő ezt a nyelvet is jól ismerte. Hallgassuk együtt, mit mond a harang:

*Bim-baum, bim-baum,
 Apflbaum und Birnbaum . . .*

Emlékszem: *így kezdődött* a német vers, mely vecsernyére hívta a népeket.”¹⁸

A néhai Matijevis Lajos 1974-ben gyűjtötte Szabadkán az alábbi adatokat édesanyjától, aki Kiszálláson született 1906-ban, tehát a változatokat valószínűleg szülőhelyéről hozhatta:

„A falusi harang így szól mindennap:

*Teleki Karcsi,
Gyere ki, Palcsi!
Teleki Karcsi,
Gyere ki, Palcsi!*

Ha szegényt temetnek, ezt mondja:

*Ringy-rongy,
Ringy-rongy!*

Erre a másik harang is megszólal:

*Polenta, polenta!
Polenta, polenta!*

Ha gazdagot temetnek, ezt mondja:

*Van pénze, van!
Van pénze, van!*

Erre a nagyharang is megszólal:

*Fehér kenyér, sonka!
Fehér kenyér, sonka!”¹⁹*

Csorba Béla temerini néprajzi monográfiájában az alábbi adatokat örökítette meg a harangok beszédéről:

„A harang nem egyformán zúg, ha gazdagot, vagy szegényt temetnek. A gazdagoknak egykor ezt mondta:

Ökre-lova, ökre-lova;

vagy ezt:

*Hat ökör, hat ló az istállóban,
Hat ökör, hat ló az istállóban.*

A szegénynek pedig ezt:

*Ringye-rongya,
Ringye-rongya;*

vagy:

*Kukorica-polenta,
Kukorica-polenta.”²⁰*

Amikor – évek óta folyó adatgyűjtés után – a beszélő harangok kérdésével kezdtünk foglalkozni, az újvidéki baráti és ismerősi körben a megkérdezettek közül senki sem tudott semmit a kérdéstről. Egy nyugalmazott tanítónő azonban – visszaemlékezve második világháborús, nagybecskereki polgári iskolai tanulmányaira, valamint Csauscher Mária tanárnőjére –, kérésünkre írásba foglalta a beszélő harangokkal kapcsolatos emlékeit.²¹ Ebből a kéziratból idézünk:

„Egyik alkalommal, amikor arról beszélt, hogy fogalmazásainkban használhatjuk a megszemélyesítést, megemlítette, hogy a harangok is beszélgetnek. Miért ne beszélgethetnének, mikor van nyelvük? – mondta.” Példát is mondott: „Egerben például, ahol sok harang van, már kora reggel megkezdődik a terefere. Elsőnek ébred a kíváncsi *kisharang*, éles hangja belehasít a város csendjébe:

Mi újság? Mi újság? Mi újság?

A szomszédos toronyból jön a *közepes nagyságú* harang mélyebb hangú válasza:

Gyereket találtak! Gyereket találtak! Gyereket találtak!

Erre már a *nagyharang* számonkérése következett:

Ki az apja? Ki az apja? Ki az apja?

Az *öregharang* szomorúan kongta mély, kissé repedt hangján:

Az egi kanonok! Az egi kanonok! Az egi kanonok!”

Eddigi vizsgálataink alapján úgy tűnik, hogy a szerb folklorisztika nem foglalkozott a beszélő harangok kérdésével. Ennek okát valószínűleg abban kell keresni, hogy a félezer éves török hódoltság idején a hatóságok a harangozást nem tűrték meg. Éppen ezért ebben a pillanatban kizárólag olyan szerb változatokkal rendelkezünk, melyek a Duna–Száva vonaltól északra, tehát a történelmi Délmagyarországra lokalizálhatóak. Az adatok egyike sem származik szerb folklorisztikai munkából.

Az eddig előkerült legkorábbi szerb adatok a magyar honfoglalás ezeréves évfordulója tiszteletére kiadott emlékkönyvben jelentek meg Pancsován, 1896-ban. Pancsova lakossága abban az időben (is) túlnyomórészt szerbekből állt, maga a város pedig, átellenben Belgráddal, határváros volt Szerbia felé. Mivel a kötet a magyarul közzétett változatsor eredetijének forrását nem adja meg, feltehetően helyben feljegyzett, tehát délvidéki szerb hagyományról lehet szó. Az emlékkönyv „szerb közmondások”-ként közli az alábbi változatokat, melyekhez megjegyzendő, hogy a zárda szó a szövegben ortodox monostor (szerbül: manastir) jelentésben értendő:

„Minden zárdában három harang szól; az egyik azt mondogatja:

Bort, bort!

a második:

Ki fizeti? Ki fizeti?

a legnagyobb meg egyre azt:

A nép! A nép!”²²

(Az adatok visszafordításával olyan változatsor konstruálható, amely virtuális eredetiként: „haranghang-utánzóként”, valóban nem hangozhatna rosszul szerbül: (1) *Vina! Vina*; (2) *Ko plaća? Ko plaća?*; (3) *Narod! Narod!* Nem lehetetlen, hogy egyszer majd az eredeti szerb adatok is előkerülnek.)

Csorba Béla a temerini magyar nyelvű változatok mellett szerb változatokat is felkutatott és közölt. Ezek:

„A harangok beszédének szerbhorvát párhuzamait is sikerült lejegyezni:

Ovce-volove / Ovce-volove.

Mondta a harang a gazdag ember temetésén. (Jelentése: *Birkák, ökrök.*)

Kurac u dupe / Kurac u dupe!

Kiáltotta (a harang – J. K.), ha szegényt temettek. (Jelentése: *Fasz a seggedbe.*)²³

Számos kitűnő szerb adat olvasható Bogdan Ibrajter homokrévi (Mokrin, jugoszláviai Bánság) állandóan utazgató terepi riporter színes írásaiban.²⁴ Ezek évtizedek óta jelennek meg a belgrádi Politika napilap hasábjain. Olyan adatok ezek, amelyeket csak helyszínen járva, öregemberekkel beszélgetve lehetett megtudni. Adatainak átvétele során dolgozatunkban Ibrajter kommentárjait magyar nyelvű összefoglalásban adjuk, a harangok szavát pedig eredetiben és magyar fordításban.

A hatalmas csúrogi (Bácska) ortodox templom tornyában lévő nagyharang legalább ötezer kilós, nyelve maga másfél mázsát nyom. Csak jeles alkalmakkor: (az ortodox) karácsonykor, húsvétkor és úrnapián húzzák meg. Hangja tiszta időben az egész Tisza mente falvaiban hallható. Szavának helybeli értelmezése:

Bunda – dolama!
*Bunda – dolama!*²⁵

(Magyarul: *Bunda – dolmány! Bunda – dolmány!* Nyilván a helybeliek gazdagságára utalva.)

A kikindai egykori határőrvidéki kerület és magisztrátus központjában, Nagykikindán, a helyi ortodox templom nagyharangja, a lakosok gazdagságára és tekintélyére utalva, az alábbiakat mondja, a helybeliek értelmezése szerint dörmögi:

Ćurdija – bunda!
*Ćurdija – bunda!*²⁶

(Magyarul: *Mente – bunda! Mente – bunda!*)

Ibrajter másik két változata nem a gazdagságot hirdető harangokról szól, hanem a szegénységet hirdetőkről. Homokréven (Mokrin, Bánság) parasztok és pásztorok éltek. Az itteni templom harangja mintha a nagylegelőn esőben álló, botjára támaszkodó pásztorról beszélne:

Kabanica – doroc!
*Kabanica – doroc!*²⁷

(Magyarul: *Köpönyeg – daróc! Köpönyeg – daróc!*)

A szomszédos Feketető (Cérnabara; Crna Bara, Bánság, az Aranka partján) kis falu, kis határa, kis temploma van. Harangja, mintha sietne, még télen is fázósan ezt beszél:

Letnji – jankel!
*Letnji – jankel!*²⁸

(Magyarul: *Nyári kiskabát! Nyári kiskabát!* A német eredetű szót figyelembe véve a „nyári jankli” fordítás is elképzelhető.)

Bogdan Ibrajter, a fenti adatok közlése után, megjegyzi: „Szerémség, Bánát és Bácska más helységeiben is tudták az öregek, hogy hogyan szólnak a templomi harangok, és mit beszélnek. Megértették a harangok szavát.”²⁹ Ez azt látszik bizonyítani, hogy a beszélő harangok hagyománya széles körben elterjedt volt a Monarchia, pontosabban: Délmagyarország szerb lakossága körében. Sajnos, más adatokat nem közöl, a vele folytatott telefonos beszélgetés során (2001 májusa) azonban elmondott egy szerémségi változatot, amelyet Jazak falu (monostor?) harangjának tulajdonít, három évtizeddel ezelőtti hallomás alapján:

Odakle vam novci!?
*Doneli trgovci!*³⁰

(Magyarul: *Honnan a pénzetek? Kereskedők hozták!*)

Ebben a pillanatban az ismertetett délvidéki magyar, szerb és (egyetlen) német adattal rendelkezünk; ezek az adatok évekig tartó gyűjtés és az utóbbi idő intenzív kutatása során kerültek elő, a kérdéskör

ismertetett korai és recens irodalma, valamint Majtényi Mihály születésének századik évfordulója kapcsán. Valószínű, hogy a további tüzetes kutatás további adatokat hoz(hat)na felszínre.

Dolgozatunk adatközlő részében végül bemutatjuk azokat a karcagi hagyományokat, melyek legutóbb jelentek meg, s a kérdéskör kutatói előtt még nyilván ismeretlenek:

„A régi harangozók szinte *beszéltették a harangokat*, olyan ütemben húzták, hogy a nép szólamokat költött a harang szavára. Ilyeneket hallottam az öregektől, hogy mikor vagyonos, módos embernek húzták, akkor azt mondta a harang:

*Van háza, főggye, mindene!
Selyembe sok pízbe.*

(Ez a temetési költségeket takarta.) Ilyenkor mindig a nagyharang szavát figyelték, ugyanis azt lassabban, akkurátusabban húzta a harangzó, és kihallott a többi harang közül.

Ha vagyontalan szegénynek harangoztak, akkor általában a kisharang szólt, ugyanis ők nem tudtak annyit fizetni, hogy hosszán harangozzanak. A kisharangnak vékonyabb hangja volt és gyorsabban szólt, szinte hadart:

*Nincs semmije!
Ringybe-rongyba!*

Azt mondták, hogy a kisharang ilyeneket beszélt. A kisharangot csak olyan embernek húzták, akinek nem volt közeli hozzátartozója, és távoli rokonok temették.”³¹

Első pillantásra úgy tűnhetne, hogy az eddig ismertetett adatok olyanannyira heterogén képet mutatnak, hogy belőlük semmiféle következtetést levonni nem lehet e folklór (népköltési) műfaj kapcsán. A látszat azonban – mint általában – ezúttal is csal. Mint majd a későbbiekben látható lesz, változataink elemzése a műfaj kelet-közép-európai (tehát komparatistikai) vizsgálata szempontjából is elsőrangúak, igazolják továbbá azokat az előzetes hipotéziseket, melyek a kérdéskörrel kapcsolatban elméleti szinten már megfogalmazódtak. Előbb azonban idéz-

nünk kell egy összefoglaló áttekintést, mely a műfaj meghatározása szempontjából alapvető.

„Európában a különböző harangok szavát különböző nyelveken értelmezik. Általában több harang (egy település különböző templomaiban, vagy egy templom különféle nagyságú és hangú harangjai) szavának kölcsönöznek jelentést. A szöveg az eltérő társadalmi csoportokat jellemzi: utal élelmükre, gazdálkodásukra, öltözetükre, vagyoni helyzetükre, korukra, társadalmi vagy házassági állapotukra. Feltűnően gyakori az interetnikus vagy interkonfesszionális magyarázat. Ez sokszor többnyelvű szövegeket hozott létre. Ez a sorozatokat összekapcsoló szöveg-megoldás az előadás során a harangok kondícióját imitálja: gyorsabb vagy lassabb, mélyebb vagy magasabb hangutánzást kíván meg. Ehhez képest másodlagosak a folklórban a csúfoló vagy gyermekjátékszerű felhasználások; irodalomban és zenében pedig a hangszimbolika továbbfejlesztése: egészen a misztikus vagy programzenei változatokig.”³²

Az egri harangok beszédét ismertető, Újvidéken feljegyzett, de Nagybacsokerekről hozott változatsor felvet néhány filológiai kérdést, annak ellenére, hogy dunántúli magyar és német változat tükrében is fontos hozadékot jelent. Adatközlőnk emlékezete ugyanis olyan tradíció kései emlékét mentette át, melynek ez idáig csupán egyetlen magyar és egyetlen német nyelvű változata ismeretes. Mindkettőt Lukács László gyűjtői szorgalma hozta felszínre. A balatonhenyei változatban három harang szava fogalmazódik meg, mindegyik kétszer. Itt rövidítve idézzük:

Kisharang: *Kind geboren!*
 Középső: *Wer ist der Vater?*
 Nagyharang: *Ein Domherr!*³³

A monoszlói magyar változat, akárcsak az újvidéki, négy harang szavát fogalmazza meg, ugyancsak megkettőzve; a magunk adata, mint láthatuk, háromszor ismétli a harangok szavát. A rövidített monoszlói változat:

Kisharang: *Jó reggelt, mi újság?*
 Nagyobb harang: *Gyerek született!*
 Még nagyobb: *Ki az apja?*
 Az öregharang: *A kanonok!*³⁴

Lukács adatai a veszprémi székesegyház harangjainak szavát interpretálják, az újvidéki adatok pedig az egriét, közös azonban bennük, hogy mindkettő érseki székhely. Hogy a nagybecskereki tanárnő, akire adatközlőnk hivatkozik, német származású, esetleg német anyanyelvű lehetett, a neve alapján gyanítható, hogy azonban a változatsort maga hol hallotta, nem ismeretes előttünk. Lehetséges, hogy e (nevezzük feltételesen) harangbeszéd-típusnak nyomtatott előzménye is lehet(ett), de kényes tartalma (a benne megfogalmazott egyházkritika) miatt nem valószínű, hogy a virtuális írott forrás a pedagógiai irodalomban lenne keresendő. Mindenesetre érdeklődéssel várjuk az esetleges további változatokat. (Lukács László egyébként úgy véli, hogy „a német nyelvű változat legkésőbb a XIX. század első felében keletkezhetett, amikor dunántúli városainkban a polgárság egy része még németül beszélt.”³⁵)

Ha az előbbieken mondottakat lehet még fokozni, akkor a millennium évében, 1896-ban Pancsován magyarul közzétett szerb adatok³⁶ kérdése még izgalmasabb. Úgy tűnik, ennek a (nevezzük ugyancsak feltételesen) harangbeszéd-típusnak kérdését lenne a legizgalmasabb alaposan vizsgálni. A már említett kérdéskör-alapozó tanulmányában Herman Ottó tette közzé az alábbi változatot, 1891-ben. Idézzük előbb azonban a szövegközléshez tartozó kommentárt is.

„Ha ezen a csapáson elindulunk, legott kínálkozik egy jelentős harangszó-magyarázat, mely a negyvenes években (az 1848-as évekről van szó – J. K.), ti. akkor kelt szárnyra, amikor a lelkek már megsejtették a nagy idők bekövetkezését; amikor a szkepszist az emberi jogérzet nyomon követte.

Az akkor jobbadán németül beszélő polgár-féle rendnél szélteben járta egy titkos harangszó-magyarázat, mely nagyon jól festette az akkor uralkodó közfelfogást. A mondóka német volt, a négyféle harangnak a szavát adta; mégpedig úgy, hogy a legkisebbik, a csöngettyű kezdte. Így:

Csöngettyű: *Was wollen sie?*

Kisharang: *Essen und trinken.*

Nagyobb harang: *Wer wird das zahlen?*

Nagyharang: *Bürger und Bauer?*³⁷

A dolgozatunkban idézett pancsovai közlésben a fenti német változat első sora (*Mit kívánnak?*) nem szerepel. A második sor (*Bort! Bort!*) a

német változatban másként variálódik: *Enni és inni!* A harmadik sor azonban a két változatban azonosnak tekinthető. Német: *Ki fogja fizetni?*, szerb: *Ki fizeti?* A zárósor a németben: *Polgár és paraszt?*, a szerbben: *A nép! A nép!* (A német sor végén lévő kérdőjel talányos.)

Hallatlanul izgalmas kérdés: ha valóban úgy van, hogy a németül beszélő (1840-es évek!) magyar(országi) polgárság efféle haranghangutánzással adta hírül (titokban) elégedetlenségét a fennálló hatalommal szemben, akkor ez miféle áttétellel nyert magának utat a délmagyarországi szerbség körébe, s – mutatis mutandis – hogy maradt ez fenn csak magyar fordításban? Feljegyzésre került-e valahol a szerb eredeti is? S a harmadik sor végén a német kérdőjel a szerb változatban miért módosult felkiáltójellé?

A szerb néphagyomány és népköltészet szövegeinek ismeretében megállapítható, hogy a magyar fordítás hitelesnek fogható fel. Ha magyarországi szerb (különösen délvidéki) polgársággal és parasztsággal számolni is kell a megadott időszakban, a szerb szövegek szívesen használták a kollektívum felfogásának interpretálására a nép fogalmát, a hatalom népellenes dorbézolásának kifejezésére pedig kifejezetten illik a *bort!*, *bort!* követelés a más szemléletre valló (német) „*Essen und trinken*” rendelkezés helyett. Hogy a harangok szava a szerb változatban miért lokalizálódott „minden zárdára” – pontosabban: a valószínűleg délvidéki (elsősorban Fruška gora-i) monostorokra/kolostorokra – nem lehet tudni. Úgy tűnik, magyar nyelvű változatok hiányában ez a (feltételes) harangbeszéd-típus kérdése egyelőre nyitva marad. Lehet, hogy a német (nyelvű) hagyomány közvetlenül került be a délmagyarországi szerbek (eredetiben még nem ismert) tradíciójába, de az is lehet, hogy magyar közvetítéssel. Ezt csak magyar változat felbukkanása dönthetné el.

Következő változatsorunk elemzése előtt ugyancsak idézünk egy megállapítást, mely – mint majd látható lesz – adataink (és további publikált adatok alapján) minden tekintetben igazolható: területi és nyelvi (etnikai) vonatkozásban egyaránt.

„A szórványos, soha önálló vagy összehasonlító célból össze nem gyűjtött adatok alapján úgy véljük, ugyanaz a megoldás egy-egy terület különböző helyein, más-más etnikumok hagyományaiban is megtalálható. Ezek összegyűjtése, majd elemzése az európai folklorisztika igazán érdekes és kivihető feladata lenne.”³⁸

Már az eddigi szórványadatok alapján is kiviláglik, hogy a nagyharang (archaikusabb szóhasználattal: öregharang) akár akkor, ha ünnepen húzzák meg, akár akkor, ha temetésen szólal meg, mindig a közösség (város, falu, kisváros) módosságát, előkelőségét, gazdagságát, vagy pedig az elhunyt (akiért harangoznak) módosságát hirdette. Az eddig megismerhető adatok fényében a változatok egy része megfogalmazásában, területi eloszlásában, sőt nyelvi változatosságában is igazolja a fent idézett következtetést:

Szeged vidéke, 1878: *Mente, dolmány*³⁹ (Nagyharang)

Szentes, 1890: *Suba, bunda*⁴⁰ (Nagyharang)

Csóka, 1891: *Déz bunda*⁴¹ (Másik nagyharang)

Tápé, 1957: *Bunda, bunda*⁴²(?)

Csúrog, 1998: *Bunda, dolmány (Bunda, dolama)*⁴³ (Nagyharang)

Nagykikinda, 1998: *Mente, bunda (Ćurdija, bunda)*⁴⁴ (Nagyharang)

Tiszavárkony, 1891: *Úri bunda, úri bunda*⁴⁵ (Nagyharang)

Újszalonta, 1995: *Bunda, kenyér, szalonna*⁴⁶ (Románul is!)

Az utolsó két adat kivételével mind a hat érintett helység egy Szeged központú nagytájnak volt része a 19. század második felében és a 20. század legelején is, s hogy a régió magyarjai (legalábbis az ismert szórványadatok alapján) általában azonos lexikai eszközökkel vélték kiolvasni a nagyharang kongásából a maguk módosságézményét, az nem lehet véletlen, amint az sem, hogy a nagykikindai és csúrogi szerbek is a maguk nyelvén lényegében ugyanazt vélték kihallani a maguk harangja szavából. Ez talán annak is bizonyítéka lehet, hogy a Délvidék magyarul megfogalmazott népi értékrendje a régió nemzetiségeinek nyelvén is azonos vagy hasonló módon artikulálódott. Ha a mondottak csupán a hipotézis szintjén igazolhatóak is, jelezhetik egy virtuális harangbeszéd-komparatistika lehetőségeit.

Persze a nagyharang nem csupán a mente, dolmány, suba és bunda fogalmak által hirdette (magyarul, szerbül, románul, de lehet, hogy más nyelveken is) a gazdagságot, hanem más szövegek által is. Mint szövegközlésünkéből kiolvasható, a délvidéki harangok szava által hirdetett módosságézmény egy földművelő-állattartó népi műveltség értékrendjéhez igazodik, s nem csupán a nagyharang kongásából kihallott, az adott

kultúrában presztízsértékű reprezentatív ruhadarabok, hanem más, a harangszókból kihallott értékek által is. Ezek áttekintése is tanulságos:

Szabadka, 1976: *Fehér kenyér, sonka*⁴⁷ (Nagyharang)

Van pénze, van! (Másik harang)

Temerin, 1988: *Ökre, lova!* (?)

*Hat ökor, hat ló az istállóban!*⁴⁸

Karcag, 1999: *Van háza, föggye, mindene!*⁴⁹ (Nagyharang)

Temerin, 1988: *Birkák, ökrök!* (*Ovce, volove*⁵⁰) (?)

Hasonló eszményt artikuláló nem délvidéki adatok:

Baranyai hegyhát, 1901: *Van neki nagy háza, kertje, portája.*⁵¹

Majsa, 1986: *Földje, tanyája! Barma, gulyája!*⁵²

Úgy tűnik, a nem magyarul beszélő német lakosság gazdagságesezménye egészen más nyelvi megfogalmazást nyert a harangok által. Az idézendő két változatban az arany, ezüst és a drágakő jelenti a gazdagságot, az elérendő célt:

Kismarton, 1892. *Dukaten, Granaten!*⁵³ (Öregharang)

Budafok, 1942: *Taller, Dukaten!*⁵⁴ (Nagyharang)

Mint az idézett példák legalább a jelzés szintjén elmondják, egy virtuális nagy (vagy nagyobb) harangbeszéd-korpusz alapján, s a Kárpát-medence nyelvein, nemcsak magyarul, a szövegegybevetésnek és -elemzésnek számos lehetősége kínálkozik a kutató előtt. Mindez azonban valószínűleg csak vágyálom; lehet, hogy ezzel (is) végérvényesen elkésett a magyar (és a szomszéd országok) folklorisztikája. A rejtett diakrón adatok felkutatása azonban még némi reményre adhat okot.

A szegénység, elesettség, nyomorúság ugyancsak kihallatszik a harangok szavából. Mivel az adatok többsége szerint a szegények temetésén a kisharangot húzták meg, ennek hangját – legalábbis az eddig ismert változatok többségének alapján – szinte az egész magyar nyelvterületen igazolható módon azonos „fülhallás” alapján fogalmazták meg: *ringy-rongy*; *ringye-rongya*; *ringyet-rongyot*. Erre példák dolgozatunkban: Csókáról⁵⁵, Szabadkáról⁵⁶, Karcagról⁵⁷, Temerinből⁵⁸; az összehasonlító ma-

gyar anyagból: Szegedről⁵⁹, Tápéról⁶⁰, Tiszavárkonyból⁶¹, valamint Erdélyből⁶² és a Felvidékről.⁶³ Nyilván ez a változattípus lenne leginkább szaporítható a további gyűjtések során is. Érthető módon eddig csupán a Délvidéken lehet dokumentálni a szegénységet kifejező, kukoricakása jelentésű *polenta-polenta* vagy *kukorica-polenta*⁶⁴ szerb kifejezéseket magyar változatok szövegében. Nem lenne meglepő, ha szerb változatok szövegében is felbukkanna.

Ennyi mondható el tehát ebben a pillanatban a történeti Magyarország legdélebbi régiója kapcsán felbukkant magyar és szerb nyelvű „haranghang-utánzó” felett tartott röpké szemlének során. Végkonklúzióként elmondható még, hogy magyar adataink (is) – mint elemzésünk mutatta – ékesen bizonyítják a kérdéskör kifejezett folklórjellegét, ami egyrészt a változatszerűségben, másrészt a hagyományos jellegben szépen megnyilatkozik. Kiszámú szerb adataink pedig ezúttal is aláhúzzák, hogy a folklór jelenségek nem ismernek nyelvi határt, s ezt három nyelv: a magyar, a szerb és a német közegében – úgy vélem – a délvidéki anyag segítségével sikerült aláhúznunk.

Közölt adataink, mint utalhattunk rá, az eddig ismert magyar(országi) vonatkozó folklórananyag szempontjából is immár mellőzhetetlenek, sőt: néhány változatunk párját ritkítóan fontosnak tekinthető. S végül: az a tény, hogy ebben a pillanatban szerb nyelvű adatunk Ószerbiából egyetlenegy sincs, ez nem csupán a kérdéskör kutatatlanságával magyarázható, hanem azt az eddig is ismert művelődéstörténeti vonatkozást is aláhúzza, hogy a balkáni török hódoltság mintegy félezer esztendeje alatt – nagyjából a 19. század derekáig – a török hatóság a harangokat és a harangozást nem tolerálta. Mindenesetre a szerb anyag felkutatása és vizsgálata továbbra is fontos lehet a magyar folklórisztika számára is.

JEGYZETEK

¹ Lásd: HERMAN Ottó 1891.

² MAJTÉNYI Mihály 1940. Eredetileg: Onuc Péter címmel. Az első közlés adatait Pastyik Lászlónak köszönöm.

³ MAJTÉNYI Mihály 1942. Itt már: Onuc Péter harangjai címmel.

⁴ LUKÁCS László 2001. és a korábbi változatokban. Később BARNA Gábor 2000.

- ⁵ A kérdésnek külön könyvet szentelt: RÁCZ Endre 1992. Benne a harangok szaváról: 18–13. A fejezet korábban megjelent a Magyar Nyelvőr 1989-es évfolyamában.
- ⁶ Lásd: FERENCZI János 1878. 519.
- ⁷ Lásd: WIGAND János szerk., 1896. 98.
- ⁸ Időrendben: SZIVOS Béla 1890; FARKAS Sándor 1890; TRENCSÉNY Károly 1891; KÁLMÁNY Lajos 1891. 97. és 291.; GIESSWEIN Sándor 1892; NAGY József 1892. 65–66.; GÁL Kálmán 1895. 223.; ALBERT István 1901. 28. Egy kortársi megjelenésű harang-monográfiában: (KÉSMÁRKY István 1894.) a szerző nem érinti a beszélő harangok kérdését. Az évtizedekkel később kiadott másik monográfiában (KOVÁCS Mihály 1919.) viszont kitűnő magyar, német és latin haranghangutánzók olvashatóak; ezeket a kérdés későbbi irodalma nem idézi. (Kovács sem ismeri a kérdés folklorisztikai irodalmát.) DEDINSZKY Gyula 1986. nem foglalkozik a problematikával.
- ⁹ HERMAN Ottó 1891.
- ¹⁰ Időrendben: LUKÁCS László 1983; LUKÁCS László 1987; LUKÁCS László 1991; LUKÁCS László 1995; LUKÁCS László 2001. Két korai cikkének csupán könyvészeti adatai jutottak el hozzánk: *Népi harangszó magyarázatok*. Fehér Megyei Hírlap (Székesfehérvár), 1985. július 22., valamint: *Élet és Tudomány* 41(1986), ez utóbbi RÁCZ Endre 1992. 7. alapján, cím és pontos lapszámok nélkül.
- ¹¹ Vö. HERMAN Ottó 1980.
- ¹² VOIGT Vilmos 1995. A dolgozat eredetileg egy franciaországi konferencián hangzott el. Francia változatának adatai: *Magyar Néprajzi Bibliográfia 1995–1996*. (Budapest, 1999.), a 2419. számú tétel.
- ¹³ Lásd LISZKA József 1987.
- ¹⁴ BARNÁ Gábor 2000.
- ¹⁵ KÁLMÁNY Lajos 1891. 291. Más adatai: 97.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ MAJTÉNYI Mihály 1940. 58.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ MATIJEVICS Lajos 1976. 39–40.
- ²⁰ CSORBA Béla 1988. 188.
- ²¹ Az adatközlő: Kalapis Rózsi (Kalapis Zoltánné), 73 éves, Újvidék. Ezen a helyen is megköszönöm, hogy fél évszázados emlékeit velem megosztotta és kérésemre, 2001 májusában, írásba foglalta.
- ²² WIGAND József szerk., 1896. 98.
- ²³ CSORBA Béla 1988. 188.
- ²⁴ IBRAJTER, Bogdan 1998a. Korábban a csúrogi változat: IBRAJTER, Bogdan, 1998. A beszélő harangokról szóló cikkére Pastyik László hívta fel a figyelmemet. Mindkét cikket a szerző küldte meg Belgrádból telefonos kérésemre, szívésségéért ezen a helyen is köszönet illeti.
- ²⁵ IBRAJTER, Bogdan 1998a.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Közlése szerint Vasa Popović szerb frótól hallotta, aki a szerémségi Jazakon született. Az íróról lásd a Világirodalmi Lexikon adatait.

- 31 SZEREPI NAGY Attila 1999. 63. A könyv megszerzéséért Bellón Tibornak tartozom köszönettel.
- 32 VOIGT Vilmos 1995. 67.
- 33 LUKÁCS László 2001. 58.
- 34 Uo.: 58–59. Tanulmányai korábbi változataiban is!
- 35 Uo.: 59.
- 36 Lásd a 22. jegyzet adatát.
- 37 HERMAN Ottó 1891. 324. Hozzáférhetőbb kiadásban: HERMAN Ottó 1980. 419–420.
- 38 VOIGT Vilmos 1995. 67.
- 39 FERENCZI János 1878. 519.
- 40 FARKAS Sándor 1890.
- 41 KÁLMÁNY Lajos 1891. 291.
- 42 BÁLINT Sándor 1957. 567. A szegedi nagytáj harangokkal és harangozással kapcsolatos hagyományait áttekinti: BÁLINT Sándor 1980. 333.
- 43 IBRAJTER, Bogdan 1998a.
- 44 Uo.
- 45 HERMAN Ottó 1891. 324.
- 46 Idézi: VOIGT Vilmos 1995. 67–68.
- 47 MATIJEVICS Lajos 1976. 40.
- 48 CSORBA Béla 1988. 188.
- 49 SZEREPI NAGY Attila 1999. 63.
- 50 CSORBA Béla 1988. 188.
- 51 ALBERT István 1901. 28.
- 52 Idézi: LUKÁCS László 2001. 64.
- 53 GIESSWEIN Sándor 1892.
- 54 Idézi: LUKÁCS László 2001. 64.
- 55 KÁLMÁNY Lajos 1891. 291.
- 56 MATIJEVICS Lajos 1976. 39.
- 57 SZEREPI NAGY Attila 1999. 63.
- 58 CSORBA Béla 1988. 188.
- 59 FERENCZI János 1878. 519.
- 60 BÁLINT Sándor 1957. 567.
- 61 HERMAN Ottó 1891. 325.
- 62 Idézi: LUKÁCS László 2001. 63.
- 63 Idézi: LUKÁCS László 2001. 63.
- 64 MATIJEVICS Lajos és CSORBA Béla közléseiben.

IRODALOM

ALBERT István

1901 Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén. *Ethnographia* 12(1901) 25–32.

BÁLINT Sándor

1957 *Szegedi szótár I.*, Budapest

1980 Harang, harangozás. In: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete III.* Szeged, 329–334.

BARNA Gábor

- 2000 „Az élőket hívom, a holtakat elsiratom, a villámokat megtöröm”. A harang és a harangozás a népszokások tükrében. In: VISY Zsolt szerk. *Déli harangszó*. Budapest, 129–184.

CSORBA Béla

- 1988 *Temerini néphagyományok*. Újvidék

DEDINSZKY Gyula

- 1986 *Szól a harang*. Néprajzi tanulmányok. Békéscsaba

FARKAS Sándor

- 1890 Gúnyos hangutánzás a XVII. századból. *Ethnographia* 1(1890) 204–205.

FERENCZI János

- 1878 Szólásmódok. Szeged vidékiek. *Magyar Nyelvőr* 7(1878) 518–519.

GÁL Kálmán

- 1895 Temetési szokások a Nyárád mellett. *Ethnographia* 6(1895) 222–226.

GIESSWEIN Sándor

- 1892 Harangutánzás Kismarton vidékén. *Ethnographia* 3(1892) 127.

HERMAN Ottó

- 1891 A harangok szava és még valami. *Ethnographia* 2(1891) 323–330.

- 1980 A harangok szava és még valami. In: *Halászlélet, pástorkodás*. Válogatott néprajzi tanulmányok. Budapest, 418–427.

IBRAJTER, Bogdan

- 1998 Skelom preko Tise. *Politika* (Beograd), 1998. július 12.

- 1998a Govor zvona. *Politika* (Beograd), 1998. július 19.

KÁLMÁNY Lajos

- 1891 *Szeged népe III*. Szeged vidéke népköltése. Szeged

KÉSMÁRKY István

- 1894 *A harangokról*. Hittudori értekezés. Budapest

KOVÁCS Mihály

- 1919 *A harang*. Budapest

LISZKA József

- 1987 Miről beszélnek a harangok? *HÉT* (Pozsony) 32(1987) No. 4. 11.

LUKÁCS László

- 1983 A harangok szaváról. In: S. Lackovits Emőke szerk.: *Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban*. Veszprém, 1983. 76–80.

- 1987 Népi harangszó-magyarázatok. *Forrás* (Kecskemét) 19(1987) No. 7. 86–89.

- 1991 A harangszó népköltészete. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége* (Andrásfalvy-Festschrift). Budapest, 749–755.

- 1995 Volkstümliche Erklärungen der Glockenlänge. *Zeitschrift für Balkanologie*. (Wiesbaden) 31(1995) 1. 5–17.

- 2001 Népi harangszó-magyarázatok. Néprajzi adatok a behallás jelenségéhez. *Magyar Nyelvőr* 125(2001) No. 1. 56–68.

MAJTÉNYI Mihály

- 1940 Onuc Péter. *Kalangya* (Szabadka) 9(1940) 57–59.

- 1942 Onuc Péter harangjai. In: Herceg János szerk. *A diófa árnyékában* Délvidéki elbeszélők. Budapest, 177–185.

MATIJEVICS Lajos

1976 *Tíz, tíz, tiszta víz*. Jugoszláviai magyar népi mondókák. Újvidék

NAGY József

1892 Hegyhát vidéki hangutánzó, mondák, babonák. *Ethnographia* 3(1892) 64–73.

PATAY Pál

1977 *Régi harangok*. Budapest

RÁCZ Endre

1992 *A belehallás jelenségéről*. (Nyelvtudományi Értekezések 134.) Budapest

SZEREPI NAGY Attila

1999 *Karcagi legendárium*. Karcag

SZIVOS Béla

1890 Tréfás harigutánzás a XVII. századból. *Ethnographia* 1(1890) 109–110.

TRENCSENY Károly

1891 Harangok utánzása. *Ethnographia* 2(1891) 94.

VOIGT Vilmos

1995 A harangok szava Európában. *Létünk* (Szabadka) 25(1995) No. 1–2. 63–68.

WIGAND János szerk.

1896 *Pancsovai emlékkönyv*. Pancsova